NOTITIE

Osteopathie en CranioSacraal therapie voor dieren in het licht van de Nederlandse wetgeving

Door: Beroepsvereniging de Hondenosteopaat HDO, Hippo Sofia Academie en Beroepsvereniging van Complementaire en Natuurlijke geneeswijzen voor Dieren

Aan: Ministerie van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur
Ter attentie van:
[redacted] (Staatssecretaris), [redacted] (Directie Dierlijke Agroketens en Dierenwelzijn) en [redacted] (Beleidsmedewerker Veterinaire Beroepsgroep)

Datum: zondag 25 oktober 2026

[*Abstract: Uit deze notitie volgt dat osteopathie voor dieren en CranioSacraal therapie voor dieren niet kwalificeren als diergeneeskundige handeling zoals gedefinieerd is in de Wet dieren. Deze therapievormen zijn complementair aan de medische diergeneeskunde en bevorderen het welzijn en het zelfherstellende vermogen van het dier. Risico's voor diergezondheid en dierenwelzijn kunnen ontstaan wanneer behandelaars onvoldoende zijn opgeleid, niet op de hoogte zijn en blijven van ontwikkelingen in hun vakgebied, zich niet houden aan de omschrijving van hun vakgebied en/of de te behandelen diersoort onvoldoende begrijpen. Deze risico's worden ondervangen met gedegen opleiding en eisen rondom competenties en ethische normen en waarden voor complementair therapeuten. Hiermee is voor diereigenaren het onderscheid te maken tussen deskundige en onzorgvuldige behandelaars*.]

INHOUDSOPGAVE

1.	**INLEIDING**	**3**
1.1	Aanleiding	4
1.2	Leeswijzer	4
2.	**JURIDISCH KADER**	**6**
2.1	Inleiding	6
2.2	Wet dieren - Totstandkoming en vertrekpunten	6
2.3	Wet dieren - Intrinsieke waarde van het dier	7
2.4	Wet dieren - Zorgplicht	8
2.5	Wet dieren - Diergeneeskundige handeling	9
2.6	Besluiten en Regelingen	11
2.6.1	*Besluit diergeneeskundigen*	*11*
2.6.2	*Regeling diergeneeskundigen*	*13*
2.7	Handhaving en controle	13
2.8	Evaluatie Wet dieren	14
2.8.1	*Onderzoeken*	*14*
2.8.2	*Open normen in het wettelijk stelsel en handhaving*	*14*
2.8.3	*Welzijn*	*16*
2.9	Kamervragen	17
3.	**DIERGENEESKUNDIGE HANDELING**	**19**
3.1	Inleiding	19
3.2	Osteopathie voor dieren	19
3.2.1	*Inleiding osteopathie*	*19*
3.2.2	*Osteopathie voor dieren*	*19*
3.2.3	*Essentie van het beroep*	*20*
3.3	CranioSacraal therapie voor dieren	21
3.3.1	*Inleiding CranioSacraal therapie*	*21*
3.3.2	*CranioSacraal therapie voor dieren*	*22*
3.4	Toetsing osteopathie en CranioSacraal therapie voor dieren aan de wet	22
3.4.1	*Interpretatie*	*22*
3.4.2	*Welzijn ondersteunen*	*25*
3.5	Conclusie	26
4.	**RISICO'S DIERGEZONDHEID EN DIERENWELZIJN**	**27**
4.1	Inleiding	27
4.2	Opleiding	27
4.3	In de praktijk	28
4.4	Gevolgen	28
4.5	Conclusie	29
5.	**BEPERKING RISICO'S**	**30**
5.1	Inleiding	30
5.2	Verantwoordelijkheden van de beroepsgroep	30

5.3	Informatiepositie eigenaar	30
5.4	Samenwerking met andere disciplines	31
5.5	Conclusie	31
6.	**OVERIGE ZAKEN**	**32**
6.1	Inleiding	32
6.2	Handelwijze van de NVWA	32
6.3	Overige complementaire therapeuten	35
6.4	Registratie en regulering	36
7.	**NAWOORD**	**37**

BIJLAGE 1 Marcinski Soft Flow Methode

BIJLAGE 2 Beroepscompetentieprofiel en ethische code beroepsvereniging de Hondenosteopaat HDO

BIJLAGE 3 Publicatie van de NVWA

BIJLAGE 4 Onderzoek van de NVWA

1. INLEIDING

1.1 Aanleiding

In het najaar van 2025 publiceerde de Nederlandse Voedsel- en Warenautoriteit (hierna: de "NVWA") op hun website een overzicht genaamd "*Welke behandelingen mag ik uitvoeren bij een dier?*"[1] In dit overzicht geeft de NVWA aan dat zij osteopathie, CranioSacraal therapie en chiropractie zien als diergeneeskundige handelingen die enkel mogen worden uitgevoerd door geregistreerde diergeneeskundigen. In navolging van dit bericht ontstaat onrust; de communicatie van de NVWA wordt veelvuldig gedeeld op sociale media, met daaronder verdeelde (en vaak felle) reacties. Beroepsbeoefenaars worden overvallen door dit bericht en huisdiereigenaren maken zich zorgen over hun keuzevrijheid. Al deze partijen (waaronder de NVWA, diergeneeskundigen, complementaire therapeuten, huisdiereigenaren, dierenliefhebbers, etc.) hebben één en hetzelfde belang, te weten; het welzijn van dieren bevorderen en waarborgen. Er ontstaat verdeeldheid, waar eenheid van belang is. Het is van belang dat deze zaak zo snel als mogelijk wordt opgelost, zodat het gesprek kan gaan over samenwerken en kwaliteit. Dit alles in het belang van het welzijn van dieren.

Op 22 juni 2026 heeft de heer Erkens, Staatssecretaris van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur (hierna: de "Staatssecretaris) antwoord gegeven op gestelde kamervragen naar aanleiding van een krantenartikel.[2] In zijn antwoorden zegt de Staatssecretaris onder andere: "*Gezien het belang van het dierenwelzijn, de goede zorg voor het dier en de rechtszekerheid van de betrokken therapeuten zal ik, samen met de sector en de NVWA, dit vraagstuk verkennen.*"

In het kader van het overleg tussen Ministerie van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur (hierna: het "Ministerie"), de toezichthouder en de sector zijn vanuit het Ministerie een viertal vragen (onderdeel 1.2) aan de sector opgesteld, waar in deze notitie vanuit het perspectief van Beroepsvereniging de Hondenosteopaat HDO (hierna: "HDO"), de Hippo Sofia Academie (hierna: "HSA") en Beroepsvereniging van Complementaire en Natuurlijke geneeswijzen voor dieren (hierna: "BCND") antwoord op wordt gegeven.

1.2 Leeswijzer

Om de hieronder opgenomen vragen te beantwoorden is eerst het juridische kader geschetst waar de onderwerpen in de vragen aan zijn getoetst. Het juridisch kader is opgenomen in onderdeel 2 van deze notitie.

De vragen van het Ministerie zien enkel op osteopathie voor dieren. Omdat de NVWA in haar webdossier osteopathie voor dieren en CranioSacraal therapie voor dieren op dezelfde wijze behandelen wordt in deze notitie ook het standpunt omtrent CranioSacraal therapie meegenomen.

In deze notitie worden de volgende, door het Ministerie gestelde, vragen beantwoord.

- Wat is uw opvatting over wat wel en niet diergeneeskundige handelingen zijn binnen de osteopathie en CranioSacraal therapie? En waarom vallen deze handelingen daar wel of niet onder? Deze vragen zijn beantwoord in onderdeel 3 van deze notitie.

---

[1] NVWA, '*Welke behandelingen mag ik uitvoeren bij een dier?*', via: https://www.nvwa.nl/onderwerpen/dieren-onderzoeken-en-behandelen/welke-behandelingen-mag-ik-uitvoeren#anker-3-osteopathie-craniosacraal-therapie-en-chiropractie (geraadpleegd op 5 november 2025).

[2] Vragen van 7 mei 2026 aan de Minister van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur over het artikel "*In tranen over dreigende boete voor alternatieve therapeuten: ik mag wel mensen blijven helpen maar dieren zijn dus nu taboe. Dat is toch bizar?*" en antwoord van de Staatssecretaris van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur van 22 juni 2026, 2025-2026, 2326, nr. 1989.

- Welke risico’s ziet u rondom diergezondheid en dierenwelzijn bij osteopathie en CranioSacraal therapie en wat kunnen gevolgen zijn van therapieën als deze niet goed gaan?
  Deze vraag is beantwoord in onderdeel 4 van deze notitie.
- Hoe maakt u de risico’s voor dierenwelzijn en diergezondheid zo klein mogelijk?
  Deze vraag is beantwoord in onderdeel 5 van deze notitie.
- Mochten er andere zaken zijn die u belangrijk vindt te vermelden staat dit u uiteraard vrij.
  Deze belangrijke aanvullende zaken worden behandeld in onderdeel 6 van deze notitie.

Deze notitie wordt in onderdeel 6 afgesloten met een nawoord.

2. JURIDISCH KADER

2.1 Inleiding

In dit onderdeel is het juridische kader opgenomen waar de antwoorden op de vragen van het Ministerie aan zijn getoetst. Allereerst is gekeken naar de totstandkoming en vertrekpunten van de Wet dieren (onderdeel 2.2), gevolgd door de intrinsieke waarde van het dier (onderdeel 2.3) en de zorgplicht (onderdeel 2.4). Hierna volgt de diergeneeskundige handeling (onderdeel 2.5). Bij de Wet dieren horen diverse van toepassing zijnde Besluiten en Regelingen (onderdeel 2.6), zoals het Besluit diergeneeskundigen (onderdeel 2.6.1) en de Regeling diergeneeskundigen (onderdeel 2.6.2). Vervolgens is in deze notitie de wijze van handhaving en controle (onderdeel 2.7) van de Wet dieren opgenomen. Na de evaluatie van de Wet dieren (onderdeel 2.8) wordt het juridisch kader afgesloten met de recente ontwikkelingen inzake Kamervragen en de antwoorden hierop (onderdeel 2.9).

2.2 Wet dieren - Totstandkoming en vertrekpunten

De Wet dieren is in mei 2011 ondertekend en vervolgens gefaseerd in werking getreden.[3] De Wet dieren is een kaderwet, met een integraal kader waarin de kernpunten zijn vastgelegd met regels die betrekking hebben op het gedrag van mensen tegenover dieren.[4] Regels die voorheen in zeven verschillende wetten waren vastgelegd,[5] zijn nu tezamen in één wet gecodificeerd.

De doelen van de Wet dieren worden gevormd door de belangen die spelen in de relatie tot de menselijke omgang met dieren; de bescherming van de gezondheid, het welzijn, de eigenheid en integriteit van het dier, de bescherming van gezondheid en veiligheid van de mens, de bescherming van het milieu voor zover gerelateerd aan het gebruik van diervoeders en de toepassing van diergeneesmiddelen, en de eerlijkheid van de handel in dieren en dierlijke producten.

In de parlementaire geschiedenis is te lezen dat de wet streeft naar vereenvoudiging, transparantie, samenhang en verlichting van administratieve en bedrijfseconomische lasten.[6] Daarnaast ziet de wetgever in, dat er veelal effectievere instrumenten zijn dan regelgeving om beleidsdoelen die te maken hebben met (de omgang met) dieren te realiseren en zegt hierover: "*Hier ligt een taak voor de maatschappij als geheel; van veehouders, fokkers, handelaren, slachthuizen, supermarkten en andere schakels in de productieketen, van maatschappelijke organisaties en natuurlijk de consument. Over en weer moet hiertoe tussen alle partijen duidelijk worden wat zij van elkaar verwachten, en wat mogelijk is. De overheid kan en wil hier een rol spelen door het creëren van randvoorwaarden, via voorlichting en ondersteuning van initiatieven, als stimulator en waar nodig initiator.*"[7]

Het belang van dierenwelzijn hangt altijd samen met het belang van diergezondheid, aldus de wetgever. Belangrijk kenmerk hierbij is dat de houder van het dier daarvoor verantwoordelijk is.[8]

---

[3] Wet van 19 mei 2011, houdende een integraal kader voor regels over gehouden dieren en daaraan gerelateerde onderwerpen (Wet dieren), Staatsblad 2011, 345.

[4] *Kamerstukken II* 2007/08, 31 389, nr. 3 (MvT), p. 3. Daarnaast geeft de Wet dieren regels ter beheersing van de risico's die dieren of producten die afkomstig zijn van dieren met zich mee kunnen brengen voor de mens en andere dieren. Gezien de reikwijdte van deze notitie blijft deze laatste categorie buiten beschouwing.

[5] Te weten: de Gezondheids- en welzijnswet voor dieren (GWWD), de Diergeneesmiddelenwet, de Wet op de dierenbescherming, de Wet op de uitoefening van de diergeneeskunde 1990, de Kaderwet diervoeders, de Landbouwkwaliteitswet en de Landbouwwet.

[6] *Kamerstukken II* 2006/07, 30 891, nr. 4.

[7] *Kamerstukken II* 2007/08, 31 389, nr. 3 (MvT), p. 3.

[8] *Kamerstukken II* 2007/08, 31 389, nr. 3 (MvT), p. 14. Naast de verantwoordelijkheden van de houder gelden overheidswege verplichtingen tot bijvoorbeeld preventieve enting.

Voorschriften die direct een uitdrukking zijn van een maatschappelijk normbesef omtrent dat wat verboden of verplicht moet zijn ten aanzien van dieren is het vertrekpunt van de Wet dieren.[9] Uitzonderingen worden niet geduld. Direct werkende verbodsbepalingen zijn de artikelen 2.1 (het verbod dieren te mishandelen of hun welzijn te schaden), 2.2, vijfde lid (houden van dieren waarbij verboden stoffen zijn toegepast), 2.7, derde lid (verkopen van dieren waarbij een verboden lichamelijke ingreep is verricht), 2.11 (vervallen), 2.13 (verbod op het gebruiken van dieren als prijs), 2.14 (verbod op dierengevechten), 2.15, vijfde en zesde lid (deelnemen met of toelaten van dieren waarbij een verboden lichamelijke ingreep is verricht aan wedstrijden), 2.16, derde en vierde lid (deelnemen met of toelaten van dieren waarbij een verboden lichamelijke ingreep is verricht aan tentoonstellingen of keuringen) en 2.17 (veiligheid van deugdelijke diervoeders). Deze bepalingen zijn ingegeven vanuit het belang van dierenwelzijn en dienen naast het belang van de diergezondheid ook de volksgezondheid.

Bij de totstandkoming van de Wet dieren is kritiek geuit vanuit maatschappelijke organisaties dat de bepalingen uit de wet in de praktijk niet altijd duidelijk en eenduidig toepasbaar zullen zijn.[10] De wetgever reageert hierop, dat met de Wet dieren is beoogd om een kader te bieden voor regelgeving. Dit kader moet werkbaar zijn op de lange termijn en een duurzame basis zijn op grond waarvan regels kunnen worden gesteld die rekening houden met en inspelen op ontwikkelingen en inzichten zoals deze op een bepaald moment in de maatschappij leven. Dit zou echter niet betekenen dat de waan van de dag leidend uitgangspunt wordt voor beleid en regelgeving. Het tegenovergestelde zou juist het geval moeten zijn. De verantwoordelijke minister dient op verantwoorde en evenwichtige wijze om te gaan met maatschappelijke gevoelens. Beleid dat evenwichtig en stabiel is, zorgt voor rust en zekerheid. Dit is belangrijk voor ondernemers en houders van dieren. Op deze wijze weet iedereen aan welke normen zij zich dienen te houden. Verbetering of aanscherping van normen wordt in de loop der tijd niet uitgesloten. Wel dient hieraan steeds een zorgvuldige besluitvorming ten grondslag te liggen, waar de verschillende in het geding zijnde belangen en factoren weloverwogen in ogenschouw moeten worden genomen.

2.3 Wet dieren - Intrinsieke waarde van het dier

De intrinsieke waarde van het dier is voor het eerst geïntroduceerd in de Nota Rijksoverheid en Dierenbescherming en is sinds 1981 het moreel uitgangspunt en is leidend voor het dierenbeschermingsbeleid in Nederland.[11] Ingevolge artikel 1.3, tweede lid, Wet dieren wordt onder de erkenning van de intrinsieke waarde verstaan: "*Onder erkenning van de intrinsieke waarde als bedoeld in het eerste lid wordt verstaan erkenning van de eigen waarde van dieren, zijnde wezens met gevoel. Bij het stellen van regels bij of krachtens deze wet, en het nemen van op die regels gebaseerde besluiten, wordt ten volle rekening gehouden met de gevolgen die deze regels of besluiten hebben voor deze intrinsieke waarde van het dier, onverminderd andere gerechtvaardigde belangen. Daarbij wordt er in elk geval in voorzien dat de inbreuk op de integriteit of het welzijn van dieren, verder dan redelijkerwijs noodzakelijk, wordt voorkomen en dat de zorg die de dieren redelijkerwijs behoeven is verzekerd.*" Om hieraan te voldoen, moet een dier in beginsel worden voorzien in; (i) voldoende voeding van een goede kwaliteit, (ii) een comfortabele en veilige omgeving met een goed klimaat; (iii) waarborgen voor een goede gezondheid en het voorkomen van pijn, (iv) voldoende mogelijkheden om te voorzien in hun gedragsbehoeften; en (v) een positieve emotionele toestand.

---

[9] *Kamerstukken II* 2007/08, 31 389, nr. 3 (MvT), p. 36.

[10] *Kamerstukken II* 2007/08, 31 389, nr. 3 (MvT), p. 91-92.

[11] *Kamerstukken II* 1980/81, 16 966, nr. 2.

Een eenduidige definitie of interpretatie van de betekenis van intrinsieke waarde wordt door de wetgever niet gegeven.[12] Door concreet handelen van burgers en overheid worden de regels ter bescherming van het dier ingevuld. De belangrijke criteria die de wetgever hieraan meegeeft zijn de vijf vrijheden van Brambell; dieren zijn vrij (i) van dorst, honger en onjuiste voeding, (ii) van fysiek en fysiologisch ongerief, (iii) van pijn, verwondingen en ziektes, (iv) van angst en chronische stress, en (v) om natuurlijk gedrag te vertonen.[13]

Door de wettelijke erkenning van de intrinsieke waarde van het dier is bij het uitoefenen van bevoegdheden de positie van het dier als rechtsobject versterkt in het afwegingsproces bij de beleidsvorming. Zowel op het niveau van wetgeving als de uitvoeringsregeling dient dit begrip in ogenschouw te worden genomen.[14] Het dier heeft een zelfstandig belang met een eigen waarde dat moet worden afgewogen tegenover dat van de mens. Deze beleidsmatige belangenafweging kan veranderen met de tijd en omstandigheden.[15]

2.4 Wet dieren - Zorgplicht

De wettelijke zorgplicht en het verbod op dierenmishandeling zijn kernbepalingen uit de Wet dieren en van toepassing op een ieder.

De zorgplicht is opgenomen in artikel 1.4 Wet dieren. Op basis van deze plicht, dient iedereen voldoende zorg in acht te nemen voor dieren. Aan deze plicht voldoen, houdt in ieder geval in dat een ieder weet (of redelijkerwijs kan vermoeden) dat door zijn handelen of nalaten nadelige gevolgen voor dieren kunnen worden veroorzaakt. Deze handelingen dienen verplicht achterwege gelaten te worden (voor zover dit in redelijkheid kan worden gevergd). Daarnaast dienen maatregelen genomen te worden om nadelige gevolgen zoveel als mogelijk te beperken of ongedaan te maken. Tevens dient een ieder een hulpbehoevend dier de nodige zorg te verlenen (lid 6).

De zorgplicht brengt met zich mee dat iedereen[16] zich bij het doen en laten rekenschap geeft van de verantwoordelijkheid voor dieren en van de eigen, zelfstandige waarde van het dier. Er dient altijd vanuit dit bewustzijn te worden gehandeld. Over de zorg voor dieren geeft de wetgever als algemeen uitgangspunt mee, dat het van belang is dat dieren een goede gezondheid hebben. Welzijn moet worden gewaarborgd. Dit betekent dat verantwoord moet worden gehandeld bij de aanpak van besmettelijke ziekten, het toedienen van geneesmiddelen dient deskundig te gebeuren en voedsel dient veilig te zijn. Het oogpunt van volksgezondheid speelt hier eveneens een rol.[17]

Velen zijn betrokken bij dieren en geven vanuit hun eigen rol en verantwoordelijkheid zorg voor dieren.[18] Ook de overheid, ondanks dat de overheid zelf geen houder is van dieren, heeft een directe verantwoordelijkheid. De wetgever acht het dan ook van belang dat ten aanzien van de zorg voor

---

[12] *Kamerstukken II* 2007/08, 31 389, nr. 3 (MvT), p. 21.

[13] R. Brambell, *Report to the technical committee to enquire into the welfare of animals kept under intensive livestock husbandry systems*, Londen 1965.

[14] *Kamerstukken II* 2007/08, 31 389, nr. 3 (MvT), p. 19.

[15] *Handelingen II* 1994/95, p. 5028 en *Kamerstukken II* 2007/08, 31 389, nr. 3 (MvT), p. 20.

[16] De wetgever noemt specifiek; houder, handelaar, vervoerder, fabrikant van voeders of geneesmiddelen en dierenartsen.

[17] *Kamerstukken II* 2007/08, 31 389, nr. 3 (MvT), p. 22.

[18] *Kamerstukken II* 2007/08, 31 389, nr. 3 (MvT), p. 35.

dieren de betrokken partijen, vanuit eigen rol en verantwoordelijkheid, elkaar weten te vinden. Samenwerking bevordert resultaten en wordt door de wetgever aangemoedigd. De wetgever ziet in een snel veranderende maatschappij ook een rol voor marktpartijen zelf. Het ontwikkelen van een kwaliteitssysteem wordt hierbij als voorbeeld genoemd. Beleid dat aansluit bij de wensen van degenen die het betreft, bevordert draagvlak en naleving.[19]

De houder van het dier is primair verantwoordelijk voor de gezondheid van zijn dieren.[20] De houder ziet immers als eerste of er gezondheidsproblemen ontstaan en kan indien nodig medische hulp inroepen. In de meeste gevallen kunnen gezondheidsproblemen door de houder en dierenarts worden opgelost. Als uitgangspunt hierbij geldt; voorkomen is beter dan genezen.[21] De nadruk komt hiermee, meer dan in het verleden, te liggen op preventie van dierziekten (door zowel houder van het dier als de overheid) in plaats van de bestrijding.

2.5 Wet dieren - Diergeneeskundige handeling

Artikel 1.1 Wet dieren geeft diverse begripsbepalingen. In het eerste lid wordt het begrip 'Diergeneeskundige handeling' voor de toepassing van de wet als volgt gedefinieerd:

"*Diergeneeskundige handeling: een van de volgende handelingen bij of met betrekking tot dieren:*

1˚ Het voorschrijven of uitvoeren van een behandeling of het onderzoeken van een dier, met het oog op het voorkomen, genezen, verzachten, onderkennen of opheffen van een aandoening, dierziekte, zoönose, ziekteverschijnsel, gebrek, of van in- of uitwendig letsel of pijn;

2˚ Het voorschrijven of toepassen van een verdoving of bedwelming;

3˚ Het verlenen van hulp met betrekking tot de geboorte of verwijdering van een vrucht;

4˚ Het onvruchtbaar maken;

5˚ Het winnen en overzetten van embryo's of eicellen, en

6˚ Het verrichten van lichamelijke ingrepen ter uitvoering van de handelingen, bedoeld in de onderdelen 1˚ tot en met 6˚, alsmede andere lichamelijke ingrepen."

Het begrip 'Lichamelijke ingreep' wordt voor toepassing van de wet gedefinieerd als een: "*ingreep bij een dier, waarbij de natuurlijke samenhang van levende weefsels wordt verbroken, met inbegrip van het afnemen van bloed en het geven van injecties, en met uitzondering van het doden van een dier.*"

Deze twee begrippen, te weten 'Diergeneeskundige handeling' en 'Lichamelijke ingreep', komen terug in onder andere de artikelen 2.8 en 2.9 Wet dieren. Op grond van artikel 2.8, eerste lid, Wet dieren is het verboden om lichamelijke ingrepen te verrichten. Op dit algemene verbod zijn de in het tweede lid genoemde uitzonderingen van toepassing; (i) wanneer een diergeneeskundige noodzaak bestaat, (ii) wanneer sprake is van een aangewezen lichamelijke ingreep bij of krachtens algemene maatregel van bestuur, en (iii) bij wettelijk voorschrift verplichte of toegestane ingrepen bij of krachtens enig wettelijk voorschrift.

Uit de parlementaire geschiedenis volgt dat geneeskundige handelingen, het verrichten van lichamelijke ingrepen, alsmede het doden van dieren met elkaar samenhangen.[22] De handelingen zijn

---

[19] Beleid dat op deze wijze aansluit bij gemeenschappelijke kennis, mogelijkheden en wensen is terug te vinden in het Beleidskader Toezicht op Controle (*Kamerstukken II* 2004/05, 29 515, nr. 63).

[20] *Kamerstukken II* 2007/08, 31 389, nr. 3 (MvT), p. 36.

[21] Zoals ook opgenomen in de Nationale Agenda Diergezondheid.

[22] *Kamerstukken II* 2007/08, 31 389, nr. 3 (MvT), p. 45.

van velerlei aard, zoals; het stellen van een diagnose, het verrichten van lichte ingrepen of behandelingen zoals een injectie, maar ook het verrichten van zware ingrepen zoals operaties. De wetgever geeft daarnaast aan: "*In het wetsvoorstel worden krachtens de voorgestelde omschrijving in artikel 1.1 als diergeneeskundige handelingen beschouwd al die handelingen die de gezondheid van dieren beogen te bevorderen alsmede lichamelijke ingrepen op dieren die om andere reden worden toegepast*." Ook het doden van een dier kan volgens de wetgever de ultieme diergeneeskundige handeling zijn, maar wordt voor de toepassing van dit wetsvoorstel niet als lichamelijke ingreep gezien. Deze uitzondering is gemaakt omdat anders zou worden afgeweken van hetgeen in het spraakgebruik onder diergeneeskundige handeling wordt verstaan. De wetgever noemt een aantal voorbeelden; het verkorten van de snavel van een kip en het verdoofd castreren bij varkens. In de Memorie van Toelichting is daarnaast opgenomen dat de deskundigheid van degenen die diergeneeskundige handelingen verrichten dient te zijn verzekerd.[23]

In de (met de Wet dieren vervallen) Gezondheids- en welzijnswet voor dieren (hierna: de "GWWD") is het 'nee-tenzij beginsel' opgenomen. Op artikel 2.8 Wet dieren, inzake het verrichten van diergeneeskundige handelingen is dit 'nee-tenzij beginsel' eveneens van toepassing.[24] Uit dit beginsel vloeit voort dat zo min mogelijk ingrepen op het dier zijn toegestaan. Terughoudendheid bij het toepassen van diergeneeskundige handelingen staat voorop en dit geldt bovendien nog meer voor lichamelijke ingrepen.[25] Lichamelijke ingrepen zijn in beginsel wettelijk toegestaan indien daartoe diergeneeskundige noodzaak bestaat. Onderdeel van de diergezondheid is volgens de wetgever dat zieke dieren de nodige zorg krijgen. Deze zorg moet gericht zijn op genezing. De Memorie van Toelichting noemt het toedienen van diergeneesmiddelen door middel van injecties en operaties als voorbeelden van ingrepen die noodzakelijk kunnen zijn. Andere ingrepen dienen in beginsel te worden vermeden. De wetgever noemt als voorbeelden van ongewenste ingrepen; het couperen van staarten en het vijlen van tanden.

Ingevolge artikel 2.9, lid 1, Wet dieren is het beroepsmatig verrichten van diergeneeskundige handelingen verboden voor een ieder die daartoe niet krachtens artikel 4.1 Wet dieren bevoegd is. Dit laatstgenoemde artikel, onderdeel van het hoofdstuk "*Toelating beroepen in de uitoefening van de diergeneeskunde*" regelt dat tot het beroepsmatig verrichten van diergeneeskundige handelingen dierenartsen en andere personen zijn toegelaten die zijn ingeschreven in het register (artikel 4.3, lid 1, Wet dieren). Het uitoefenen van diergeneeskundige handelingen wordt hiermee voorbehouden aan diegenen die door middel van voorafgaande toelating hebben aangetoond dat zij over de benodigde kennis beschikken.[26] Met beroepsmatig wordt bedoeld; het als economische activiteit verrichten van diergeneeskundige handelingen. In artikel 2.9, lid 3, Wet dieren heeft de wetgever toegelicht dat het verbod uit onder andere lid 1, niet van toepassing is op bij of krachtens algemene maatregel van bestuur aangewezen diergeneeskundige handelingen.

De personen die zijn toegelaten tot het beroepsmatig verrichten van diergeneeskundige handelingen hebben een zorgplicht (artikel 4.2 Wet dieren). Zij mogen niet door enig handelen of nalaten tekort schieten in de zorg die zij in hun hoedanigheid behoren te betrachten ten opzichte van een dier waarvoor hun hulp is ingeroepen of in geval van nood ten opzichte van een ander dier (artikel 4.2, lid

---

[23] *Kamerstukken II* 2007/08, 31 389, nr. 3 (MvT), p. 45-47.

[24] *Kamerstukken II* 2007/08, 31 389, nr. 3 (MvT), p. 34.

[25] *Kamerstukken II* 2007/08, 31 389, nr. 3 (MvT), p. 45-47.

[26] *Kamerstukken II* 2007/08, 31 389, nr. 3 (MvT), p. 48.

1, Wet dieren). Tevens mogen zij niet zodanig tekortschieten in wat van hen mag worden verwacht, dat als gevolg daarvan ernstige schade kan ontstaan voor de gezondheidszorg voor dieren.[27]

In de praktijk kan sprake zijn van bepaalde diergeneeskundige handelingen die van eenvoudige aard zijn en daarom door gespecialiseerde ondernemingen kunnen worden uitgevoerd.[28] Uit de Memorie van Toelichting volgt dat het hierbij veelal gaat om lichamelijke ingrepen die buiten diergeneeskundige noodzaak mogen worden toegepast. Voorbeelden hiervan zijn het aanbrengen van microchips door medewerkers van dierspeciaalzaken of het openleggen van zoolzweren door een bedrijf dat gespecialiseerd is in klauwproblemen. De wetgever acht het onwenselijk om voor deze specifieke handelingen dezelfde eisen van vakbekwaamheid te eisen als dat aan dierenartsen en dierfysiotherapeuten zijn opgelegd. De eis tot registratie van andere beroepen zou uitwerken in een verhoging van administratieve lasten en toename van regelgeving die niet in verhouding staat met het risico dat het verrichten van deze handelingen vormt voor dierenwelzijn en diergezondheid.

Met het systeem van registratie van onder andere dierenartsen, zoekt de wetgever met de Wet dieren aansluiting bij het systeem van registratie zoals dat geldt voor artsen op grond van de Wet op de Beroepen in de Individuele Gezondheidszorg (hierna: de "Wet BIG", het bijbehorende register hierna: het "BIG-register").[29] Dit werkt transparantie en harmonisatie in de hand van de regels omtrent wettelijk gereguleerde medische beroepen.

2.6 Besluiten en Regelingen

Het samenvoegen van zeven verschillende wetten in de Wet dieren resulteerde erin dat eveneens het stelsel van uitvoeringsregelgeving opnieuw moest worden vormgegeven. Er zijn zes algemene maatregelen van bestuur opgesteld.[30] Bij elk van deze besluiten is een ministeriële regeling over hetzelfde onderwerp tot stand gebracht. Voor de reikwijdte van deze notitie worden enkel het Besluit en de Regeling diergeneeskundigen besproken.

2.6.1 Besluit diergeneeskundigen

De bepalingen uit het Besluit diergeneeskundigen richten zich tot een drietal groepen personen, te weten; (i) dierenartsen, dit zijn de personen die een universitaire opleiding in de diergeneeskunde hebben afgerond en zijn opgenomen in het diergeneeskunderegister, (ii) de paravetrinaire beroepen, dit zijn de dierenartsassistenten, dierfysiotherapeuten, en embryotransplanteurs, en (iii) andere personen die onder specifieke voorwaarden diergeneeskundige handelingen mogen verrichten.[31]

In de toelichting bij het Besluit diergeneeskundigen is de achtergrond van de totstandkoming van dit besluit als volgt toegelicht: "*Diergeneeskundigen hebben een belangrijke rol in de Nederlandse dierhouderij. Hun handelen is van invloed op diergezondheid, dierenwelzijn en volksgezondheid. Dit geldt met name voor de dierenarts. Het handelen van de dierenarts heeft ten eerste direct invloed op de diergezondheid. Door het verrichten van onderzoek, het stellen van een diagnose en het behandelen van een aandoening bij dieren bevordert de dierenarts immers de gezondheid van dieren.*

---

[27] Nadere regels met betrekking tot diergeneeskundigen zijn opgenomen in het Besluit diergeneeskundigen (zie hieronder onder 2.6.1).

[28] *Kamerstukken II* 2007/08, 31 389, nr. 3 (MvT), p. 48.

[29] *Kamerstukken II* 2007/08, 31 389, nr. 3 (MvT), p. 64.

[30] Te weten: het Besluit houders van dieren, het Besluit diergeneeskundigen, het Besluit dierlijke producten, het Besluit diergeneesmiddelen, het Besluit diervoeders en het Besluit handhaving en overige zaken Wet dieren.

[31] Ontwerpbesluit houdende regels met betrekking tot diergeneeskundigen (Besluit diergeneeskundigen), met nota van toelichting, Staatscourant 2014, nr. 12498, p. 23-24.

Ook wanneer, bijvoorbeeld vanwege een (mogelijke) uitbraak van een besmettelijke dierziekte, de gezondheid van dieren in het geding is, staat de dierenarts mede aan de lat om de diergezondheid te bewaken. Daarnaast kan de dierenarts via het geven van voorlichting aan houders van dieren over de wijze van houden van dieren en het nemen van preventieve maatregelen om ziekten bij dieren te voorkomen, invloed uitoefenen op het niveau van diergezondheid. Daarnaast heeft het handelen van de dierenarts invloed op het dierenwelzijn. In beginsel is borging van het dierenwelzijn primair aan de houder van het desbetreffende dier. Om het welzijn van dieren te bevorderen is het evenwel noodzakelijk dat de dierhouder beschikt over voldoende informatie om het gewenste welzijnsniveau te behalen. Omdat veel dierhouders in contact komen met een dierenarts kan laatstgenoemde, vanuit zijn specifieke expertise, de dierhouder optimaal voorzien van advies over het welzijn van dieren."[32]

Naast de dierenarts als toegelaten beroepsbeoefenaar, geeft het Besluit diergeneeskundigen regels en uitgangspunten voor dierenartsassistenten paraveterinair en dierfysiotherapeuten (hoofdstuk 3 Besluit diergeneeskundigen). Hierbij is onder andere van belang is dat een dierenartsassistent-paraveterinair een deel van de diergeneeskundige handelingen uitsluitend uit mag voeren op aanwijzing van en onder controle van een dierenarts (artikel 3.2 Besluit diergeneeskundigen) en de uitoefening van dierfysiotherapie uitsluitend mag worden toegepast bij een dier na verwijzing van een dierenarts (artikel 3.5 Besluit diergeneeskundigen).

Het begrip 'Dierfysiotherapie' is onder de begripsbepalingen in artikel 1.1. Besluit diergeneeskundigen gedefinieerd als:
"*Een of meer van de volgende vormen van therapie bij dieren; a. Bewegingstherapie, waaronder wordt verstaan het uitvoeren van bewegingen op dieren; b. Massagetherapie, waaronder wordt verstaan het toepassen van massagetechnieken op dieren, c. Fysische therapie in engere zin* […]"

Met de invoering van het Besluit diergeneeskundigen komt de verplichting dat dierfysiotherapeuten dienen te zijn ingeschreven in het BIG-register, het register voor de humane gezondheidszorg op grond van de Wet beroepen individuele gezondheidszorg, te vervallen.[33] Degenen die zijn toegelaten tot het beroepsmatig verrichten van diergeneeskundige handelingen worden opgenomen in het diergeneeskunderegister.

Bij de totstandkoming van het Besluit diergeneeskundigen geeft de Vereniging van beroepsbeoefenaars van complementaire en natuurgeneeswijzen voor dieren aan, dat zij regels missen met betrekking tot een aantal andere beroepen, zoals hoefsmeden, natuurlijke hoefbekappers, chiropractors, osteopaten, paardentandartsen en acupuncturisten. In reactie op deze vragen, volgt het volgende antwoord: "*In reactie op de vereniging wordt opgemerkt dat dit besluit erop is gericht de bepalingen zoals deze golden onder de WUD te continueren. Ook onder de WUD waren de gereguleerde paraveterinaire beroepen beperkt tot de dierenartsassistent, de dierenfysiotherapeut en de embryotransplanteur. Bovendien geldt een terughoudend beleid met betrekking tot het reguleren van beroepen. Er worden daarom in dit besluit thans geen nieuwe beroepen gereguleerd. In aanvulling op het voorgaande wordt opgemerkt dat het aan voorgenoemde personen verboden is om*

[32] Ontwerpbesluit houdende regels met betrekking tot diergeneeskundigen (Besluit diergeneeskundigen), met nota van toelichting, Staatscourant 2014, nr. 12498, p. 24-25.

[33] Ontwerpbesluit houdende regels met betrekking tot diergeneeskundigen (Besluit diergeneeskundigen), met nota van toelichting, Staatscourant 2014, nr. 12498, p. 34.

beroepsmatig diergeneeskundige handelingen te verrichten, tenzij zij daartoe reeds op grond van artikel 4.1 van de wet zijn toegelaten."[34]

2.6.2 Regeling diergeneeskundigen

In de Regeling diergeneeskundigen zijn de opleidingsvereisten opgenomen voor de diergeneeskundigen die geen dierenarts zijn. Dit zijn de dierenartsassistent paraveterinair, de dierenfysiotherapeut en de embryotransplanteur/-winner. Daarnaast geeft de Regeling diergeneeskundigen de regels met betrekking tot de toelating, registratie en dienstverlening van dierenartsen.

2.7 Handhaving en controle

De handhaving van de Wet dieren is geregeld in Hoofdstuk 8 van de wet en kent een duale handhavingsstrategie; handhaving is mogelijk via het bestuursrecht en via het strafrecht. Schending van de hiervoor genoemde verplichtingen (de zorgplicht uit artikel 1.4; dierenmishandeling uit artikel 2.1, lid 1; de artikelen 2.8 en 2.9, eerste lid) worden in artikel 8.11 Wet dieren gekwalificeerd als misdrijven, waarvoor handhaving via het strafrecht de aangewezen route is. Voor de controle en handhaving zijn diverse besluiten en regelingen van toepassing.

Met het toezicht op de naleving van de Wet dieren, zijn ingevolge het Besluit aanwijzing toezichthouders Wet dieren diverse partijen belast, waaronder de NVWA en politie. Met het toezicht op de naleving van de Wet dieren zijn de inspecteurs van de Stichting Landelijke Inspectiedienst Dierenwelzijn belast, voor zover het betreft het toezicht op de naleving van artikel 2.9 Wet dieren. Zij zijn ook de bevoegde toezichthouder voor de naleving van artikel 2.8 Wet dieren in samenhang met het Besluit diergeneeskundigen en het Besluit houders van dieren.

In het Besluit aanwijzing NVWA als coördinerende instantie voor meerjarige nationale controleplannen ex verordening officiële controles, is opgenomen dat de NVWA de bevoegde instantie is voor controle om de toepassing van de voorschriften die betrekking hebben op onder andere diergezondheid en dierenwelzijn te waarborgen. Dit besluit is met terugwerkende kracht in werking getreden per december 2019. Over hun rol in de verantwoordelijkheid voor dierenwelzijn zegt de NVWA het volgende: "*De NVWA streeft naar een samenleving waarin iedereen gemotiveerd is om dieren, waarvoor wij zorgdragen, een dierwaardig bestaan te geven. Dit is in eerste instantie de verantwoordelijkheid van degene die verantwoordelijk is voor het dier. Bij het toezicht op dierenwelzijn beoordelen we diverse aspecten die bepalend zijn voor het welzijn. Vertrekpunt daarbij is de erkenning van de intrinsieke waarde en de integriteit van het dier*".[35] Over het toezicht geeft de NVWA aan dat dit om meer gaat dan om inspecties. Zij geven eveneens voorlichting en nalevingshulp en werken samen met andere partijen: "*Zo spelen we een verbindende rol op het gebied van dierenwelzijn. We pakken een signalerende rol als er nieuwe risico's voor dierenwelzijn ontstaan of als risico's onderbelicht blijven en als wetgeving achterblijft.*" De NVWA geeft aan dat zij impactvol en onafhankelijk toezicht houden op het dierwaardig omgaan met dieren. Voor welzijn is het cruciaal dat mensen die dieren houden of ermee omgaan niet alleen goed zijn opgeleid, maar zich er ook bewust van zijn hoe menselijk handelen het dierenwelzijn kan beïnvloeden. De NVWA versterkt om die reden hun informatiepositie en werken intensief samen met andere partijen. Ze zeggen een proactieve bijdrage te leveren aan de ontwikkeling en totstandkoming van beleid en wet- en regelgeving op het gebied van dierenwelzijn.[36]

---

[34] Ontwerpbesluit houdende regels met betrekking tot diergeneeskundigen (Besluit diergeneeskundigen), met nota van toelichting, Staatscourant 2014, nr. 12498, p. 34.

[35] NVWA, '*Jaarplan 2025*', via: https://www.nvwa.nl/over-de-nvwa/publicaties/jaarplan-2025 (geraadpleegd op: 13 november 2025).

[36] NVWA, '*Jaarplan 2025*', via: https://www.nvwa.nl/over-de-nvwa/publicaties/jaarplan-2025 (geraadpleegd op: 14 november 2025).

De NVWA ziet diverse trends en ontwikkelingen die het dierenwelzijn en daarmee het door de NVWA gehouden toezicht kunnen beïnvloeden.[37] Zij noemen onder andere de volgende maatschappelijke ontwikkelingen: (i) dat de aandacht voor dierenwelzijn groeit, zowel bij bedrijven, particulieren, politiek als de media waarin de discussie over ethische aspecten toeneemt, en (ii) voor een aantal ethische aspecten ontbreken beleid en maatregelen en lopen meningen in de samenleving sterk uiteen over welke maatregelen juist zijn. De NVWA kan alleen ingrijpen bij mogelijke risico's als zij zich kunnen baseren op wet- en regelgeving. De NVWA benadrukt hier nogmaals dat steeds duidelijk moet zijn dat de houders van het dier primair verantwoordelijk is voor het welzijn van het dier.

De NVWA focust zich bij de handhaving op de belangrijkste risico's en op basis van hun analyses, expertise en resultaten van toezicht krijgen de komende jaren in de handhaving de prioriteit: (i) diergezondheid; waaronder vallen het te laat of niet verlenen van zorg bij ziekte, verwondingen of aandoeningen, evenals genetische ziekten en extreme uiterlijke kenmerken die bijvoorbeeld de ademhaling belemmeren, en (ii) de import van (te) jonge honden en katten. De komende jaren wordt volgens de NVWA geen prioriteit gegeven aan toezicht op zaken waarvoor de wet- en regelgeving niet duidelijk genoeg zijn, zaken die in de kern niet gaan over dierenwelzijn zoals het aanpakken van de oorzaak van stalbranden en meldingen over zaken die niet raken aan de hiervoor genoemde prioriteiten.[38]

2.8 Evaluatie Wet dieren

2.8.1 Onderzoeken

In 2020 publiceert het Bureau Risicobeoordeling & Onderzoek (hierna: "BuRO") hun advies over de evaluatie van de Wet dieren.[39] In datzelfde jaar publiceert ook Berenschot hun evaluatie van dezelfde wet.[40] In beide rapporten worden diverse kritiekpunten geuit, waarover BuRO schrijft: "*De Wet dieren is een raamwerk waarin de grootste risico's voor dierenwelzijn grotendeels benoemd zijn, maar de invulling van de beheersing van de risico's is onvoldoende uitgewerkt. Het ontbreekt aan handvatten in de onderliggende regelgeving voor een goede beheersing van de risico's voor dierenwelzijn of voor vereisten voor goed dierenwelzijn. Zo valt een groot deel van de risico's onder kwalitatieve doelvoorschriften (open normen) en is er geen specifieke regelgeving voor een aantal veel gehouden diersoorten. Daarnaast is het vakgebied dierenwelzijn verder ontwikkeld sinds het schrijven en vaststellen van het wettelijk kader, waardoor het raamwerk niet meer passend is.*"[41]

2.8.2 Open normen in het wettelijk stelsel en handhaving

Uit de feitelijke en juridische bevindingen en de grote meerderheid van de respondenten[42] van het onderzoek van Berenschot, komen veel negatieve ervaringen met de open normen uit de Wet dieren naar voren.[43]

---

[37] NVWA, '*Meerjarenagenda NVWA*', via: https://www.nvwa.nl//over-de-nvwa/publicaties/meerjarenagenda-nvwa (geraadpleegd op: 12 november 2025).

[38] NVWA, '*Meerjarenagenda NVWA*', via: https://www.nvwa.nl//over-de-nvwa/publicaties/meerjarenagenda-nvwa (geraadpleegd op: 12 november 2025).

[39] Bureau Risicobeoordeling & Onderzoek, '*Advies over Evaluatie Wet dieren*', referentie: TRCVWA/2020/5631, 28 oktober 2020.

[40] Berenschot, '*Evaluatie van de Wet dieren - Eindrapport*, 8 juli 2020.

[41] Bureau Risicobeoordeling & Onderzoek, '*Advies over Evaluatie Wet dieren*', referentie: TRCVWA/2020/5631, 28 oktober 2020, p. 3.

[42] De respondenten bij dit onderzoek waren overheid, sectorpartijen en dierenbeschermingsorganisaties.

[43] Berenschot, '*Evaluatie van de Wet dieren - Eindrapport*, 8 juli 2020, p. 34-35.

Uit het onderzoek van Berenschot volgt dat er sectorpartijen zijn die de ervaring hebben dat het teveel afhangt van de medewerkers van de toezichthouder op welke wijze een open norm wordt ingevuld.[44] Zij zijn kritisch op de terughoudende rol van het departement bij het invullen van de open normen en vinden dat dit niet bij de toezichthouder, en uiteindelijk bij de rechter, zou moeten liggen. De respondenten zijn van mening dat het departement meer verantwoordelijkheid moet nemen om duidelijkheid te verschaffen. De normstelling zou op die manier minder afhankelijk moeten zijn van incidenten en meer het resultaat zijn van een integrale belangenafweging. Over het antwoord op de vraag of de Wet dieren zorgt voor vereenvoudiging en samenhang geven respondenten aan dit niet goed te kunnen beoordelen. Meerdere respondenten wijzen erop dat de wet weinig impact heeft op het welzijn van dieren. De initiatieven die impact hebben, komen uit de markt.

De invulling van open normen blijkt, volgens het onderzoek van Berenschot, voor problemen te zorgen.[45] De keuze van de wetgever lijkt op gespannen voet te staan met duidelijkheid voor de diverse beroepsgroepen. Daardoor is veel onzekerheid geweest, ook omdat sectoren zelf niet met concretisering kwamen. Invulling van open normen werd in de praktijk vaak pas duidelijk na een rechterlijke uitspraak. Deze jurisprudentie helpt bij het invullen van de open normen en maakt de normen beter handhaafbaar, maar heeft wel veel capaciteit gekost.

De handhavende overheidspartijen geven in het onderzoek van Berenschot aan dat zij zich soms gedwongen voelden om regels te stellen om de open normen nader in te vullen.[46] Dit proces is erg ingewikkeld. Sectorpartijen en dierenbeschermingsorganisaties staan in hun standpunten rondom de in te vullen normen vaak lijnrecht tegenover elkaar. Ook zijn beide partijen bereid om te procederen, wat veel capaciteit opslokt van de handhavende instanties en demotiverend werkt op de werkvloer. Het stellen van regels behoort niet tot hun takenpakket, wat ervoor zorgt dat de verduidelijking van open normen niet altijd slagvaardig en doeltreffend kon plaatsvinden.

De open normen lijken onvoldoende handvatten te geven voor effectieve handhaving. De mate van effectiviteit is volgens de respondenten immers afhankelijk van de invulling van de bewijslast (open normen) en het soort voorschrift. De open normen geven hiermee onvoldoende handvatten voor handhaving.[47] Daarnaast speelt de veronderstelling dat de toezichthouders met dierenwelzijn, bij het nemen van besluiten, rekening kunnen houden met het belang van de intrinsieke waarde van het dier en de vijf vrijheden van Brambell.[48]

De geïnterviewde dierenartsen geven aan dat de wet met betrekking tot hun vakgebied nauwelijks is gewijzigd ten opzichte van het jaar 1990.[49] Wel geven geïnterviewden aan, dat er een andere maatschappelijke en politieke toon is in de mate waarop tegen dierenwelzijn wordt aangekeken. Het huidige wettelijke kader reflecteert deze discussie onvoldoende en is daarmee verouderd.

Uit het rapport van Berenschot volgt dat een van de knelpunten van de Wet dieren is, dat de bescherming van dieren dient te gebeuren vanuit een ‘negatieve definitie’. De wet geeft daarmee geen

---

[44] Berenschot, ‘*Evaluatie van de Wet dieren - Eindrapport*, 8 juli 2020, p. 32.

[45] Berenschot, ‘*Evaluatie van de Wet dieren - Eindrapport*, 8 juli 2020, p. 33.

[46] Berenschot, ‘*Evaluatie van de Wet dieren - Eindrapport*, 8 juli 2020, p. 33.

[47] Berenschot, ‘*Evaluatie van de Wet dieren - Eindrapport*, 8 juli 2020, p. 43.

[48] Berenschot, ‘*Evaluatie van de Wet dieren - Eindrapport*, 8 juli 2020, p. 55.

[49] Berenschot, ‘*Evaluatie van de Wet dieren - Eindrapport*, 8 juli 2020, p. 48.

ruimte voor positieve ervaring van dierenwelzijn, terwijl wetenschappelijke inzichten verder zijn, handhaafbaar en meer voorzien in rechtszekerheid.

2.8.3 Welzijn

Het dierenwelzijn neemt een grote plaats in, in het rapport van BuRO, waarbij wordt aangegeven dat het vakgebied van dierenwelzijn nader ontwikkeld is sinds de ontwikkeling van het wettelijk kader, waardoor het huidige raamwerk in 2020 al niet meer passend wordt geacht.[50]

In artikel 1.3, lid 3, Wet dieren zijn belangrijke criteria opgenomen voor het handelen van de overheid en het stellen van regels ter bescherming van dieren.[51] De aanvliegroute van welzijn was in het verleden met name gebaseerd op een goede basisgezondheid en biologisch functioneren.[52] Volgens deze functionele visie, gezien vanuit de mens, is sprake van welzijn wanneer een dier gezond is, goed groeit, zich goed voortplant en goed bijvoorbeeld melk of eieren produceren.[53] BuRO concludeert dat dit nog steeds de visie op welzijn is van een groot deel van de veehouders en mensen die werkzaam zijn in de veehouderij. De gedachte dat welzijn vooral te maken heeft met de afwezigheid van negatieve factoren, is in de loop der tijd gedraaid naar een visie van positief welzijn. Positief welzijn sluit ook aan bij het beeld dat het publiek heeft van dierenwelzijn.[54] Zij associëren dierenwelzijn met het bieden van kansen voor positieve ervaringen.[55] Onderzoek laat eveneens zien dat er binnen het positief welzijn verschillende stromingen zijn: (i) hedonistisch positief welzijn (de opvatting dat subjectieve ervaring het enige niet-instrumenteel waardevolle bestanddeel van welzijn is; het gaat over zich goed voelen), (ii) de positieve welzijnsbalans (de balans tussen positieve en negatieve ervaringen), en (iii) eudemonisme (hierin wordt naast kortdurende emoties ook een langer aanhoudende staat van tevredenheid en tevredenheid over het leven meegenomen, wat een meer holistisch beeld geeft over positief welzijn in plaats van het hedonistische beeld (accumulatie van positieve ervaringen) met als voorbeeld dat het teveel geven van voedselbeloningen bijvoorbeeld obesitas en een slechte gezondheid tot gevolg kan hebben).

De omgang met positieve en negatieve ervaringen en het aanpassingsvermogen van het dier, zijn nader uitgewerkt in het dynamisch welzijnsconcept.[56] Onder dit concept wordt het welzijn van het dier bedreigd als het dier de grenzen van het individuele aanpassingsvermogen heeft bereikt. Dit aanpassingsvermogen worden beïnvloed door interne (fysieke en psychische) en externe (omgeving) factoren.[57] Dit welzijnsconcept kan worden verwerkt in de vijf vrijheden zoals opgenomen in artikel 1.3, lid 3, Wet dieren.

---

[50] Bureau Risicobeoordeling & Onderzoek, '*Advies over Evaluatie Wet dieren*', referentie: TRCVWA/2020/5631, 28 oktober 2020, p. 3.

[51] BuRO verwijst in de rapportage voor deze stelling naar *Kamerstukken II* 2007/08, 31 389, nr. 3 (MvT).

[52] Bureau Risicobeoordeling & Onderzoek, '*Advies over Evaluatie Wet dieren*', referentie: TRCVWA/2020/5631, 28 oktober 2020, p. 21-22.

[53] Voor deze uitspraken over welzijn, baseert BuRO zich op onderzoeken van Fraser (2008), Fraser (2003), O'Hara & O'Connor (2007), Mellor et al. (2009), Green & Mellor (2011), Forkman (2018), Te Velde et al. (2002), Geeling et al. (2018). Voor de vindplaats van deze bronnen verwijs ik naar het rapport van BuRO: Bureau Risicobeoordeling & Onderzoek, '*Advies over Evaluatie Wet dieren*', referentie: TRCVWA/2020/5631, 28 oktober 2020.

[54] Bureau Risicobeoordeling & Onderzoek, '*Advies over Evaluatie Wet dieren*', referentie: TRCVWA/2020/5631, 28 oktober 2020, p. 25.

[55] Voor deze uitspraken baseert BuRO zich op onderzoeken van Rault et al (2020), Sandøe (2010) en Robbins et al. (2018). Voor de vindplaats van deze bronnen verwijs ik naar het rapport van BuRO: Bureau Risicobeoordeling & Onderzoek, '*Advies over Evaluatie Wet dieren*', referentie: TRCVWA/2020/5631, 28 oktober 2020, p. 25.

[56] Bureau Risicobeoordeling & Onderzoek, '*Advies over Evaluatie Wet dieren*', referentie: TRCVWA/2020/5631, 28 oktober 2020, p. 31.

[57] Voor deze uitspraken over welzijn, baseert BuRO zich op onderzoeken van Ohl & van der Staal (2012) en Universiteit Utrecht (2019). Voor de vindplaats van deze bronnen verwijs ik naar het rapport van BuRO: Bureau Risicobeoordeling & Onderzoek, '*Advies over Evaluatie Wet dieren*', referentie: TRCVWA/2020/5631, 28 oktober 2020, p. 31.

BuRO wijst er in de rapportage eveneens op, dat de Wet dieren de mogelijkheid geeft aan de sector om gidsen voor goede praktijken op te stellen waarin doelvoorschriften worden uitgewerkt.[58] Deze gidsen kunnen per 27 november 2019 worden voorgelegd bij de Rijksdienst voor Ondernemend Nederland of de sector kan in private kwaliteitssystemen invulling geven aan doelvoorschriften. De eisen voor een opgesteld kwaliteitssysteem zijn enkel geldig voor de deelnemers aan het systeem.

2.9 Kamervragen

Op 7 mei 2026 worden door de Tweede Kamer schriftelijke vragen gesteld aan de Minister naar aanleiding van een krantenartikel met de kop "*In tranen over dreigende boete voor alternatieve therapeuten: Ik mag wel mensen blijven helpen maar dieren zijn dus nu taboe. Dat is toch bizar?*"[59] In dit artikel is beschreven dat diertherapeuten door handhaving van de NVWA worden geconfronteerd met een dreigende boete tot 25.000 euro.

Op 22 juni 2026 heeft de Staatssecretaris antwoord op deze vragen gegeven.[60] Uit zijn antwoorden volgt dat bij de NVWA signalen en meldingen binnenkomen over het mogelijk onbevoegd uitvoeren van diergeneeskundige handelingen door onder andere osteopaten en CranioSacraal therapeuten. De handhavende acties die de Staatssecretaris vervolgens noemt zien op dry needling, een methode waarbij de samenhangende structuur van weefsel wordt doorbroken. Daarnaast zijn sinds begin 2025 een achttal informatieve brieven verstuurd naar aanleiding van meldingen. Zeven van die brieven hadden betrekking op osteopathie en één op CranioSacraal therapie. Tot op heden is er volgens de Staatssecretaris nog geen sprake geweest van verder handhavend optreden door de NVWA.

De Staatssecretaris informeert de Tweede Kamer in zijn antwoorden dat de NVWA constateert dat bij de uitvoering van osteopathie en CranioSacraal therapie sprake is van een diergeneeskundige handelingen onder de wettelijke definitie uit artikel 1.1 Wet dieren en dat deze handelingen in lijn met artikel 2.9, lid 1 Wet dieren enkel mogen worden uitgevoerd door een persoon die is ingeschreven in het Diergeneeskunderegister. Eveneens zegt de Staatssecretaris: "*De definitie van diergeneeskundige handeling is breed geformuleerd in de Wet dieren. Naar aanleiding van de publicatie van het webdossier[61] van de NVWA zijn hierover vragen gekomen vanuit de diertherapeuten. De vraag is of de ruime definitie van artikel 1.1 en 2.9 van de Wet dieren zo bedoeld is dat al deze handelingen onder die definitie vallen of dat er sprake is van onbedoelde effecten. Dit geldt niet alleen voor osteopathie en craniosacraaltherapie, maar kan ook impact hebben op het handelen van andere, niet-geregistreerde, diertherapeuten. Niet elke handeling ten aanzien van een dier is een diergeneeskundige handeling die is voorbehouden aan een diergeneeskundige. Gezien het belang van het dierenwelzijn, de goede zorg voor het dier en de rechtszekerheid van de betrokken therapeuten zal ik, samen met de sector en de NVWA, dit vraagstuk verkennen. Deze verkenning heb ik nodig om een gedegen belangenafweging te maken en te bezien wat er nodig en passend is om zowel de kwaliteit van de diergeneeskundige zorg als de rechtszekerheid voor de betrokken therapeuten te borgen.*" De NVWA beoordeelt niet op basis van de naam van de therapievorm, maar kijkt naar de aard en het doel van de uitgevoerde handelingen, aldus de Staatssecretaris.

---

[58] Bureau Risicobeoordeling & Onderzoek, '*Advies over Evaluatie Wet dieren*', referentie: TRCVWA/2020/5631, 28 oktober 2020, p. 5.

[59] *Kamerstukken II 2025*-2026, 2026Z09350, 7 mei 2026 (schriftelijke vragen).

[60] *Kamerstukken II 2025*-2026, 2026Z09350, 22 juni 2026 (antwoord schriftelijke vragen).

[61] Hierbij wordt verwezen naar de website van de NVWA, naar de pagina genaamd: "*Welke bevoegdheden heb ik als diergeneeskundige?*"

De Staatssecretaris licht in zijn antwoorden toe dat er op dit moment geen specifieke uitzonderingen zijn opgenomen in wet- en regelgeving voor osteopathie en CranioSacraal therapie, waardoor handelingen binnen deze therapievormen die kwalificeren als diergeneeskundige handeling, enkel beroepsmatig mogen worden uitgevoerd door personen die onder het huidige diergeneeskundige stelsel daar de bevoegdheid voor hebben.

Over de complementaire rol van aanvullende therapieën bij welzijn en herstel van dieren zegt de Staatssecretaris: "*Het staat een diereigenaar vrij om complementaire therapie af te nemen die de eigenaar nodig of wenselijk acht voor diens dier. De diertherapeut moet zich bij het uitvoeren van de aanvullende/complementaire therapie houden aan geldende wet- en regelgeving.*"

Op de vraag of het ontbreken van een beschermd beroep voor diertherapeuten zowel zorgt voor risico's voor dierenwelzijn als onzekerheid voor therapeuten geeft de Staatssecretaris aan het reguleren van een beroep een forse maatregel te achten. Hierbij dient een afweging gemaakt te worden van risico's voor de publieke belangen, de administratieve last van gereguleerde beroepen en de proportionaliteit en subsidiariteit van regulering. Als publieke belangen noemt de Staatssecretaris het dierenwelzijn, diergezondheid, volksgezondheid, voedselveiligheid en milieu. Waar het reguleren van het beroep door de Staatssecretaris wordt gezien als een zwaar instrument, is hij in het belang van dierenwelzijn en de informatiepositie van de diereigenaar, bereid met de beroepsgroep te kijken naar opleidingen en kwaliteitseisen.

3. DIERGENEESKUNDIGE HANDELING

3.1 Inleiding

In dit onderdeel staan de vragen "*Wat is uw opvatting over wat wel en niet diergeneeskundige handelingen zijn binnen de osteopathie en CranioSacraal therapie? En waarom vallen deze handelingen daar wel of niet onder?*" centraal.

Zowel osteopathie als CranioSacraal therapie kenmerken zich door zachte aanraking, neuro-sensorische afstemming, meditatieve aanwezigheid, visualisatie en het respecteren van de reacties en grenzen van het dier.

Om deze vraag te kunnen beantwoorden is allereerst gekeken naar wat osteopathie (onderdeel 3.2) en CranioSacraal therapie (onderdeel 3.3) voor dieren is. Vervolgens zijn deze therapievormen getoetst (onderdeel 3.4) aan het juridische kader uit onderdeel 2 van deze notitie. Dit onderdeel is afgesloten met een conclusie (onderdeel 3.5) waarin de hiervoor benoemde vragen zijn beantwoord.

3.2 Osteopathie voor dieren

3.2.1 Inleiding osteopathie

Osteopathie is een complementaire (holistische) geneeswijze die zijn ontstaan vindt op 22 juni 1874 in Amerika.[62] Grondlegger van de osteopathie is A.T. Still, een humane arts die afstand deed van de medische wereld en anders ging kijken naar het ondersteunen van de gezondheid van mensen. De mens is gezond als ze in balans en harmonie waren met hun omgeving en wanneer dit niet zo was, ontstond een situatie die tot ziekte kon leiden.

Dr. Still kwam erachter dat gezond weefsel vrij en vitaal beweegt en goed samenwerkt met andere onderdelen in het lichaam en zijn omgeving. Weefsel (een spier, zenuw, bloedvat, darm, pees, orgaan, CranioSacraal systeem, lymfe, etcetera) dat niet goed functioneert, beweegt minder en kan gevoeliger worden voor disfuncties. Hij ontwikkelde zachte manuele technieken waarmee hij in staat was de bewegelijkheid te bevorderen van de aangedane zones/structuren en ongemakken te verminderen en de zelf herstellende capaciteit van het lichaam te stimuleren. De zachte manuele technieken zijn onder andere toe te passen op het bewegingsapparaat, organen en op het systeem dat betrokken is bij de fluctuatie van hersenvocht en de circulatie van andere lichaamsvloeistoffen. Daarnaast wordt heden ten dage ook gekeken naar omgevingsfactoren en de emotionele aspecten. Osteopathie verstrekt geen medicijnen, stelt geen medische diagnoses en vervangt niet de plaats van de arts. Iedere osteopaat behoort zoveel als mogelijk professioneel samen te werken met alle disciplines die het welzijn en gezondheid van mens en dier kunnen verbeteren of behouden.

3.2.2 Osteopathie voor dieren

Vanwege de goede resultaten bij mensen gingen therapeuten ook osteopathie toepassen op dieren. Vanaf 1960 op paarden, ontwikkeld door de Franse dierenarts en humaan osteopaat Dominique Giniaux en de Belgische osteopaat Pascal Evrard. Voor honden is er niet echt een grondlegger te benoemen en zijn diverse osteopaten en therapeuten gewoon begonnen met het behandelen van honden. Deze ontwikkeling is niet anders dan hoe dit met de allopathische geneeskunde ook is gegaan. De meeste wetenschap is het bewijzen van zaken die in de natuur al lang bestaan of bekend zijn en de meeste wetenschappelijke uitvindingen vonden empirisch plaats.

---

[62] Beroepsvereniging de Hondenosteopaat HDO, *Beroepscompetentieprofiel en Ethische Code*, versie 19 februari 2026. Dit document is bijgevoegd in Bijlage 2 van deze notitie.

3.2.3 Essentie van het beroep

Osteopaten beschikken over vaardigheden om diereigenaren te begeleiden en dieren te helpen naar een betere allostatische capaciteit en kwaliteit van leven.[63] De benadering van de osteopaat is gebaseerd op drie basisprincipes:[64]

1. Het lichaam van het dier is een dynamische biologische eenheid;
2. Er is een wisselwerking tussen structuur (anatomie) en functie (fysiologie); en
3. Het dier heeft bij het streven naar gezondheid een zelfherstellend vermogen.

Essentieel voor de osteopaat is de manuele benadering in osteopathisch onderzoek en therapie. Gebieden met een disfunctie worden opgespoord en in kaart gebracht. De osteopaat legt verbanden tussen de verschillende systemen die de hond tot een functionele eenheid maken (holistische benadering) en die het functioneren op lokaal, regionaal en systemisch niveau kunnen verklaren. Deze systemen stemmen overeen met vijf verklaringsmodellen waarop de osteopaat zijn of haar behandeling baseert. De hieronder genoemde vijf verklaringsmodellen beschrijven de effecten van posturele en biomechanische factoren op de mogelijkheden van dieren om te compenseren op stressoren en disfuncties die kunnen leiden tot ziekte.

1. De invloed van het neurologisch systeem op het fysieke systeem;
2. Cognitieve en emotionele conditie;
3. Het belang van het respiratoire-circulatoire systeem in het onderhouden van een optimale cel- en weefselfunctie en de interactie tussen elkaar;
4. De rol van psychosociale factoren in de preventie en het behandelen bij ziekte; en
5. Factoren die bio-energetische processen beïnvloeden.

De reguliere diergezondheidszorg diagnosticeert een ziekte en behandelt deze vervolgens. Osteopathie richt zich daarentegen op gezondheid. Binnen de osteopathie wordt een somatische disfunctie gezien als een bedreiging voor de gezondheid en door het scheppen van gunstige voorwaarden voor behoud en herstel van gezondheid is het uitgangspunt voor een osteopathische behandeling. Indien sprake is van morfologische veranderingen, dan kan osteopathie ondersteunend werken aan de reguliere gezondheidszorg.

Bekendheid met anatomie en medische basisvakken zijn hierbij van groot belang. De osteopaat faciliteert het zelfherstellend vermogen van het lichaam, waarbij de osteopaat zich niet beperkt tot een deelgebied. Aangrijpingspunt kunnen alle bindweefselstructuren van het lichaam zijn. Gebieden met een disfunctie die een normaal neurogeen, vasculair en biomechanisch functioneren in de weg staan, kunnen worden behandeld. De osteopaat is ervan doordrongen dat elk lichaam bestaat uit dezelfde componenten met hun corresponderende functies, maar ook dat elk individu zijn/haar eigen aanpassingen ontwikkelt als antwoord op elke fysieke, chemische, emotionele en psychologische gebeurtenis die van invloed kan zijn op het ontstaan van klachten. Het klinisch redeneren wordt bepaald door het verbinden van de drie basisprincipes met de verschillende systemen die bekeken worden op lokaal, regionaal en systemisch niveau. Het is het combineren van de verschillende systemen dat bepaalt wat de geschikte aanpak is. De osteopaat werkt hierbij volgens de gangbare

---

[63] Binnen de osteopathie zijn verschillende stromingen te onderscheiden. Het onderscheid hierin hangt veelal samen met de opleiding(en) die de desbetreffende osteopaat heeft gevolgd. De uitspraken in deze notitie met betrekking tot osteopathie zijn van toepassing op leden van Beroepsvereniging de Hondenosteopaat HDO. Hiermee zijn gedane uitspraken niet automatisch van toepassing op alle dierosteopaten.

[64] Voor dieren is hierbij aansluiting gezocht bij het Beroepscompetentieprofiel van de humane osteopaten, te raadplegen via: Nederlandse Vereniging voor osteopathie (NVO), *Osteopathie, een gezond perspectief - Beroepscompetentieprofiel osteopaat,* via: https://www.osteopathie.nl/over-nvo/officiele-documenten (geraadpleegd op 10 februari 2026).

cyclus van anamnese, osteopathisch onderzoek, osteopatische diagnose, behandeling en evaluatie.[65] De osteopaat maakt in deze verschillende fasen gebruik van de meest recente inzichten uit de wetenschap. Door middel van het hierboven beschreven klinisch redeneren komt de osteopaat tot een osteopathische diagnose en vervolgens tot een behandelplan en de behandeling zelf. Daartoe zet de osteopaat manuele technieken in. De osteopaat oefent invloed uit op verschillende systemen en structuren die verantwoordelijk kunnen zijn voor de klacht van de hond. De osteopaat bedient zich daarbij niet alleen van manuele technieken maar ook toepassingen voor organen, het cranio-sacrale systeem of een biodynamische ondersteuning. Adviezen geeft de osteopaat ook. Deze adviezen kunnen betrekking hebben op preventieve maatregelen, aanpassing van levensstijl, voedingsstijl en gewoonten en het gebruik maken van andere gezondheidsdisciplines. Wanneer de osteopaat vaststelt dat de disfuncties/klachten van het dier de grenzen van de osteopathie voor dieren overschrijden, zal de osteopaat het dier doorverwijzen naar een beroepsbeoefenaar die voor de behandeling van deze klachten geschikt is. De osteopaat doet dit in overleg met de eigenaar van het dier.

3.3 CranioSacraal therapie voor dieren

3.3.1. Inleiding CranioSacraal therapie

De basis van CranioSacraal therapie werd gelegd door de osteopaat dr. William Sutherland en is verder ontwikkeld door dr. John Upledger, die de moderne CranioSacraal therapie introduceerde.

CranioSacraal therapie is een zachte, niet-invasieve behandelwijze die zijn oorsprong vindt in de osteopathie en zich richt op het herstellen van de natuurlijke beweeglijkheid van de fasciale (bindweefsel) structuren binnen het schedel-, wervelkolom- en heiligbeensysteem. Hiermee richt de therapie zich op ontspanning, balans en het activeren van het zelfregulerend vermogen van het lichaam. Het woord ‘CranioSacraal’ verwijst naar de samenwerking tussen de schedel (cranium) en het heiligbeen (sacrum), die samen een eenheid vormen met de hersen- en ruggenmergvliezen. Binnen dit systeem circuleert hersen- en ruggenmergvloeistof, die een subtiel ritme veroorzaakt: het CranioSacraal ritme. In dit ritme werkt de therapeut.

CranioSacraal therapie werkt met subtiele aanraking op het cranio-sacrale systeem, zoals hiervoor omschreven. Door zachte technieken worden spanningen in fascia en bindweefsel verminderd, waardoor het autonome zenuwstelsel en het immuunsysteem beter kunnen functioneren. De therapie is gericht op het herstellen van balans en de doorstroming in het lichaam.

De therapie ondersteunt het lichaam op drie niveau’s: (i) neurologisch; het bevordert parasympatische ontspanning en vermindert de stressrespons, (ii) circulatoir; het verbetert microcirculatie, lymfestroom en vloeistofbeweging in weefsels, en (iii) immunologisch; ondersteund het immuunsysteem doordat het lichaam beter in balans komt en herstelmechanismen worden geactiveerd.

Wanneer een CranioSacraal therapeut aangeeft dat de therapie effectief kan zijn bij een bepaalde pathologie, dan wordt daarmee niet bedoeld dat de ziekte of pathologie zelf wordt behandeld, maar dat de oorzakelijke spannings- of stressfactoren in het systeem worden beïnvloed waardoor het immuunsysteem en de natuurlijke herstelprocessen beter kunnen functioneren. De therapeut creëert omstandigheden waarin ontspanning ervaren kan worden, waarbij met een holistische kijk gekeken wordt naar het lichaam om daarbij het stressniveau naar beneden te halen. De therapeut behandelt dus niet het gevolg (de pathologie) die is ontstaan.

---

[65] Het is belangrijk het osteopathische onderzoek en de osteopathische diagnose zijn niet te verwarren met het geneeskundige onderzoek en de geneeskundige diagnose zoals uitgevoerd door een dierenarts.

3.3.2 CranioSacraal therapie voor dieren

De principes van de humane CranioSacraal therapie, zijn vertaald naar dieren door therapeuten met kennis van zowel anatomie als gedrag, waarbij veiligheid en respect voor het dier centraal staan.[66] De CranioSacraal therapie wordt toegepast bij paarden, honden en andere dieren ter bevordering van welzijn, herstel en natuurlijke beweeglijkheid. Het bevordert het zelfherstellende vermogen van het lichaam van het dier, niet de ziekte. Door het lichaam van het dier te volgen in plaats van te forceren, worden blokkades uitgenodigd om los te laten. Dit kan leiden tot diepe ontspanning, verbeterde circulatie en herstel van balans tussen lichaam en zenuwstelsel.

Een behandeling start met een observatie van houding, ademhaling en gedrag, gevolgd door lichte aanrakingen op bijvoorbeeld het sacrum, de wervelkolom, het bekken, de schedel en soms ook de organen. De behandelaar kan de handen zeer licht plaatsen op verschillende gebieden van het lichaam, bijvoorbeeld ter hoogte van de schedel, wervelkolom, het bekken of de buik. Hierbij kan de onderliggende anatomy worden gevisualiseerd. De aanraking is volgend en wordt niet gebruikt om dieper gelegen structuren of organen fysiek te manipuleren. Tijdens een CranioSacraal behandeling kunnen dieren verschillende reacties laten zien, zoals zuchten, slikken, kauwen, knipperen of veranderingen in houding en ademhaling. Deze signalen worden zorgvuldig geobserveerd in samenhang met de totale lichaamstaal van het dier. Ze worden niet afzonderlijk beschouwd als bewijs van een specifiek therapeutisch of medisch effect.

Binnen CranioSacraal therapie bestaan verschillende werkwijzen en benaderingen. Voor een zorgvuldige juridische beoordeling is het daarom van belang om niet uitsluitend naar de benaming van de therapie te kijken, maar vooral naar de daadwerkelijk uitgevoerde handelingen en het doel daarvan. Een voorbeeld hiervan is CranioSacraal volgens de Marcinski Soft Flow Methode (hierna: “MSFM”) (Bijlage 1), waarin zeer lichte aanraking wordt gecombineerd met meditatieve aanwezigheid, anatomische visualisatie en energetische afstemming. De behandelaar richt zich op ontspanning en neurosensorische afstemming, waarbij het dier zelf bepaalt hoe het op het contact reageert. De therapeut volgt de waargenomen subtiele ritmes en reacties van het dier, zonder fysieke kracht of mechanische correcties uit te voeren.

CranioSacraal therapie is altijd complementair en nooit een vervanging voor diergeneeskundige zorg. Bij twijfel of ziekteverschijnselen dient de eigenaar eerst een dierenarts te raadplegen. De therapie richt zich niet op het bestrijden van ziekte, maar op het activeren van het zelfherstellend vermogen, het immuunsysteem en het herstellen van evenwicht.

3.4 Toetsing osteopathie en CranioSacraal therapie voor dieren aan de wet

3.4.1 Interpretatie

De Wet dieren is een kaderwet (onderdeel 2.2), die een integraal kader verzorgt waarin de kernpunten zijn vastgelegd met regels die betrekking hebben op het gedrag van mensen tegenover dieren. De wetgever erkent hierbij dat de bepalingen uit de wet in de praktijk niet altijd duidelijk en eenduidig toepasbaar zullen zijn. Er is beoogd een kader te bieden die een duurzame basis geeft voor de lange termijn. Dat sprake is van een kaderwet is een belangrijk gegeven bij de toepassing van deze wet in de praktijk.

De letterlijke woorden uit de definitie van het begrip ‘Diergeneeskundige handeling’ uit artikel 1.1, lid 1, onder 1 Wet dieren, te weten: “*Het voorschrijven of uitvoeren van een behandeling of het*

[66] Binnen de CranioSacraal therapie bestaan verschillende stromingen. Hetgeen hier uiteen is gezet is van toepassing op de Marcinski Soft Flow Methode zoals aangeleerd door HSA (Bijlage 1).

onderzoeken van een dier, met het oog op het voorkomen, genezen, verzachten, onderkennen of opheffen van een aandoening, dierziekte, zoönose, ziekteverschijnsel, gebrek, of van in- of uitwendig letsel of pijn", roept een interpretatievraagstuk op. Wanneer specifieke woorden of onderdelen, zoals "*voorschrijven*", "*uitvoeren van een behandeling*", "*het onderzoeken van een dier*", "*voorkomen*", "*genezen*", "*verzachten*", "*onderkennen*", "*opheffen*" en de opsomming van "*een aandoening, dierziekte, zoönose, ziekteverschijnsel, gebrek, of van in- of uitwendig letsel of pijn*" letterlijk worden genomen zoals nu door de NVWA wordt gedaan, kunnen vrijwel alle handelingen die beroepsmatig worden uitgevoerd ten opzichte van een dier onder deze definitie vallen. Niet alleen handelingen van de osteopaat, CranioSacraal therapeut en andere complementaire therapeuten zoals homeopaten en natuurgenezers, maar ook de handelingen van masseurs, trimsalons, voedingsdeskundigen, fokkers, gedragskundigen, hoefsmeden, etc., vallen vrij eenvoudig onder deze definitie. Bij het volgen van een letterlijk taalkundige interpretatie zijn vrijwel alle beroepsmatig uitgevoerde handelingen ten opzichte van een dier vrij eenvoudig onder deze definitie te brengen.[67] In de Wet dieren en bijbehorende parlementaire geschiedenis zijn geen aanknopingspunten te vinden voor deze letterlijk taalkundige interpretatie. De Staatssecretaris lijkt dit te bevestigen met zijn uitspraak in zijn antwoorden op de kamervragen (onderdeel 2.9): "*Niet elke handeling ten aanzien van een dier is een diergeneeskundige handeling die is voorbehouden aan een diergeneeskundige.*"

In de toelichting bij de Wet dieren (onderdeel 2.5) wordt een aansluiting gezocht bij hetgeen in het spraakgebruik onder diergeneeskundige handeling wordt verstaan. Eveneens worden een aantal voorbeelden genoemd van handelingen die diergeneeskundig van aard zijn, zoals het verkorten van de snavel van een kip en het castreren bij varkens. Als voorbeelden van ingrepen worden injecties en operaties genoemd. Bij al deze voorbeelden is het op voorhand duidelijk dat het gaat om een handeling die dient te worden uitgevoerd door een kundige dierenarts Het spraakgebruik, waar de wetgever een aansluiting bij vindt, is iets anders dan de letterlijke taalkundige interpretatie van woorden. Voorbeelden hiervan zijn de woorden 'onderzoeken' en 'behandelen' zoals deze zijn opgenomen in de hiervoor opgenomen definitie van de diergeneeskundige handeling. In het spraakgebruik is bij een onderzoek sprake van het verzamelen, bekijken en analyseren van gegevens om meer inzicht te verkrijgen. Een behandeling is in het spraakgebruik een handeling die ziet op een leidend voorwerp. In verschillende vakgebieden kan hetzelfde woord een vergelijkbare, maar andere betekenis hebben. Een diergeneeskundige onderzoekt met verschillende methoden, zoals met de handen, het stellen van vragen, apparatuur, foto's en bloedonderzoek, een dier en de symptomen om een medische diagnose te stellen. Hierna wordt een behandeling uitgevoerd die kan bestaan uit bijvoorbeeld het voorschrijven of toedienen van medicatie, een operatie of een advies. Een osteopaat onderzoekt door middel van vragen, de handen en een 'general listening' op het lichaam naar spanningen in het lichaam. Vervolgens behandelt de osteopaat door middel van zachte manuele technieken het lichaam om het zelfherstellend vermogen van het lichaam te ondersteunen. Een gedragstherapeut onderzoekt en analyseert het gedrag van een dier en behandelt een geconstateerd gedragsprobleem vervolgens met bijvoorbeeld adviezen en trainingen. Een hondentrimmer onderzoekt een dier om een beeld te vormen van de status van de vacht om vervolgens het dier te behandelen en klitten of viltplekken te verwijderen. De voorbeelden zijn eindeloos. Allemaal 'onderzoeken' en 'behandelen' ze op hun eigen wijze, maar dat betekent niet automatisch dat allen een diergeneeskundige handeling verrichten zoals is opgenomen in de wet. Woorden dienen immers, ook in het spraakgebruik, in de context geplaatst te worden waar ze betrekking op hebben. In het licht van de definitie van de diergeneeskundige handeling ligt het dan ook voor de hand om te concluderen dat

[67] De NVWA lijkt de wettelijke definitie te interpreteren door te kijken naar de letterlijk taalkundige interpretatie. Dit is geen juridische intrepretatiemethode. Bovendien past de NVWA deze interpretatiemethode niet consequent toe maar voornamelijk in het nadeel van de osteopathie en CranioSacraal therapie, zie voor nadere toelichting hierover onderdeel 6.

niet ieder onderzoek en niet iedere behandeling ten aanzien van een dier ook een diergeneeskundige handeling is.

In de wettelijke definitie is het woord ‘voorkomen’ opgenomen. In het spraakgebruik wordt dit woord gebruikt om aan te duiden dat een bepaald gevolg niet op zal treden. Het geeft een preventief karakter weer. Diergeneeskundigen kunnen adviezen, vaccinaties of medicatie geven met preventie van een ziektebeeld als doel. Ook anderen dan diergeneeskundigen kunnen vanuit hun eigen expertise adviezen geven om het erger worden van klachten te voorkomen. Hierbij kan gedacht worden aan complementaire therapeuten die adviezen geven en behandelen om de allostatische capaciteit van het lichaam te vergroten, maar ook aan de adviezen van moleculair voedingstherapeuten, gedragstherapeuten, trainers, trimsalons, etc. Ieder beroep kijkt vanuit de eigen expertise naar preventie, waardoor preventieve maatregelen elkaar in de praktijk juist mooi aanvullen. Ook hieruit volgt dat een letterlijk taalkundige interpretatie van dit woord onwenselijke gevolgen heeft, maar interpretatie op basis van het spraakgebruik een werkbare oplossing geeft. Bovendien is preventie niet alleen opgenomen in de definitie van het begrip diergeneeskundige handeling, maar is het eveneens terug te vinden als aspect van de intrinsieke waarde van het dier (zie hieronder onderdeel 3.4.2).

Een ander woord dat de gemoederen, ondanks dat het woord niet is opgenomen in bovenstaande wettelijke definitie, bezig blijft houden is het woord ‘diagnose’.[68] Het woord is samengesteld uit dia (door) en gnosis (kennis) en wordt in het spraakgebruik toegepast voor het inzicht krijgen in een specifiek onderwerp. Het woord wordt gebruikt in de medische beroepen, maar ook bijvoorbeeld technici, psychologen en andere beroepsgroepen gebruiken het woord. Het geeft een momentopname weer na onderzoek, waarna indien nodig een oplossing kan worden gezocht. Een medische diergeneeskundige diagnose gaat over een ziekte of aandoening en precies daar zit het verschil met andere beroepen en ook complementaire therapieën. Wanneer bijvoorbeeld een osteopaat na het hiervoor genoemde onderzoek spanningen in het lichaam vindt is dit een osteopathische diagnose, waar de behandeling op wordt afgestemd. Voor een gedragstherapeut kan het vaststellen van vuurwerkangst of redirectie agressie een diagnose zijn. Dat het in al deze gevallen gaat over een dier betekent niet automatisch dat het om eenzelfde soort diagnose gaat. De inhoud van de diagnose zal altijd anders luiden. Er wordt immers door iedere professional vanuit een ander perspectief en vanuit een andere expertise gekeken. Door een verschil in vakgebied en expertise zal de aard van een diagnose altijd anders zijn. De diagnose van een diergeneeskundige zal gaan over een specifiek ziektebeeld, bij een complementair therapeut ziet een diagnose bijvoorbeeld op locaties waar in het lichaam spanning zit. Een complementair therapeut kan en mag immers nooit medische diagnoses stellen. Daar zijn ze niet voor opgeleid. Dat een complementaire therapie zou kunnen ondersteunen bij een bepaald ziektebeeld, betekent niet dat sprake is van het stellen van een medische diagnose.

De interpretatie op basis van het normale spraakgebruik dient gevolgd te kunnen worden door de houder van het dier. Deze persoon is immers verantwoordelijk voor de gezondheid van het dier (onderdelen 2.2, 2.4, 2.6.1, 2.7, 2.9). Bij het interpreteren van de termen mag geen verwarring ontstaan. Daar is in de praktijk ook geen sprake van. Wanneer een mens voor zichzelf bij een (huis)arts is, is sprake van een andere verwachting dan wanneer een complementair therapeut wordt bezocht. Beide kunnen naar gezondheid en/of welzijn kijken, maar ieder vanuit een ander perspectief en andere expertise. Waar dit humaan helder is, is dit voor dieren niet anders. Diereigenaren verwachten geen operatie, medicatie of CT-scan van een complementair therapeut, net zoals ze van de diergeneeskundigen geen natuurgeneesmiddelen, CranioSacrale behandeling of homeopathie

[68] Zie hiervoor de stukken van de NVWA in onderdeel 6.2.

verwachten. Duidelijke communicatie naar diereigenaren is hierbij van belang en daar ligt onder andere een rol voor de sector (onderdeel 5).

Wanneer gekeken wordt naar de wetshistorie, valt onder andere de toelichting bij het Besluit diergeneeskundigen (onderdeel 2.6.1) op. Hierin is te lezen dat ten tijde van de totstandkoming van het besluit eveneens is gesproken over een aantal complementaire therapieën waaronder osteopathie voor dieren. Hierbij is door de wetgever aangegeven geen andere beroepen te willen reguleren dan de huidige diergeneeskundige beroepen en is eveneens opgemerkt dat het de genoemde therapeuten verboden is om beroepsmatig diergeneeskundige handelingen te verrichten. De uitspraak van de wetgever zou op zijn zachtst gezegd opvallend zijn, wanneer de mening zou zijn dat complementaire therapieën per definitie gebruik maken van diergeneeskundige handelingen. Dan zou de wetgever immers opperen dat osteopathie voor dieren onder de huidige regels alleen uitgevoerd mag worden door geregistreerde diergeneeskundigen. Dit is echter niet wat er staat. Er staat dat geen diergeneeskundige handelingen verricht mogen worden, wat ruimte laat voor de complementaire therapeuten naast de reeds gereguleerde diergeneeskundigen die bevoegd zijn diergeneeskundige handelingen verrichten.

De definitie uit artikel 1.1 Wet dieren kan niet los worden gezien van de artikelen waar deze definitie betrekking op heeft. Het uitvoeren van een diergeneeskundige handeling, zoals het door de wetgever genoemde verkorten van een snavel van een kip of het castreren van varkens, heeft een grote impact op een dier en het lichaam. Dieren moeten beschermd worden tegen het onbevoegd uitvoeren van dergelijke handelingen. De huidige wettelijke indeling dient dit doel. Dit maakt niet dat alle handelingen ten opzichte van een dier hieronder vallen en dezelfde mate van bescherming vragen. Zoals hiervoor reeds is beschreven zorgt dat voor een onwenselijke situatie in de praktijk.

Concluderend, heeft een letterlijk taalkundige interpretatie zoals toegepast door NVWA een onwerkbaar en ongewenst effect in de praktijk. Dit zorgt voor rechtsonzekerheid bij partijen die werkzaam zijn met dieren. Een interpretatie op basis van juridische interpretatiemethoden als het normale spraakgebruik, wetshistorie of een teleologische interpretatie geeft een ander beeld en een werkbare situatie voor alle hiervoor genoemde professionals.

3.4.2 Welzijn ondersteunen

Naast de gezondheid is de houder van het dier primair verantwoordelijk voor het borgen van het dierenwelzijn (onderdeel 2.6.1). Omdat het noodzakelijk is dat de dierhouder beschikt over voldoende informatie om het gewenste welzijnsniveau te behalen en dierhouders veelal contact hebben met een dierenarts kan laatstgenoemde, vanuit zijn specifieke expertise, de dierhouder optimaal voorzien van advies over het welzijn van dieren. Naast de specifieke expertise van de dierenarts, zijn er meer professionals die het welzijn van dieren ondersteunen en een goede aanvulling (geen vervanging) kunnen zijn op de reguliere medische zorg.

Een belangrijk uitgangspunt van de Wet dieren is de intrinsieke waarde van het dier (onderdeel 2.3). Om hieraan te voldoen moet worden voorzien in een aantal zaken waaronder het waarborgen voor een goede gezondheid, het voorkomen van pijn en een positieve emotionele toestand. Dieren moeten niet alleen vrij zijn van pijn, verwondingen en ziektes, maar ook van fysiek en fysiologisch ongerief en angst en chronische stress. Uit onderzoek bij de evaluatie van de Wet dieren (onderdeel 2.8.3) volgt dat de gedachte dat welzijn vooral te maken heeft met de afwezigheid van negatieve factoren achterhaald is. In de loop der tijd is dit gedraaid naar een visie van positief welzijn. Positief welzijn sluit bovendien aan bij het beeld dat het publiek heeft van dierenwelzijn. De omgang met positieve en

negatieve ervaringen en het aanpassingsvermogen van het dier, zijn nader uitgewerkt in het dynamisch welzijnsconcept. Onder dit concept wordt het welzijn van het dier bedreigd als het dier de grenzen van het individuele aanpassingsvermogen heeft bereikt (onderdeel 2.8.3).

Complementaire therapieën, waaronder de osteopathie en CranioSacraal therapie voor dieren past bij uitstek binnen het juridische kader van, maar ook de maatschappelijke visie op, het welzijnsbegrip en de intrinsieke waarde van het dier. Door middel van zachte, manuele technieken is de therapeut in staat de bewegelijkheid te bevorderen en de aangedane structuren en ongemakken of ongerief te verminderen. Hiermee wordt de zelfherstellende capaciteit van het dier gestimuleerd, wat bijdraagt aan het welzijn van het dier zoals opgenomen in de Wet dieren en hierboven beschreven.

3.5 Conclusie

Hieronder wordt de vraag "*Wat is uw opvatting over wat wel en niet diergeneeskundige handelingen zijn binnen de osteopathie en CranioSacraal therapie? En waarom vallen deze handelingen daar wel of niet onder?*" beantwoord.

Wanneer de definitie van de diergeneeskundige handeling wordt geïnterpreteerd volgens een letterlijk taalkundige interpretatie, zoals de NVWA op dit moment de wet lijkt te interpreteren, vallen niet alleen osteopathie en CranioSacraal therapie, maar vrijwel alle handelingen ten opzichte van een dier onder dit begrip. Indien daarentegen gebruik wordt gemaakt van de juridische interpretatiemethoden, kwalificeren de zachte, manuele technieken waarmee de osteopaat of CranioSacraal therapeut werkt niet onder de wettelijke definitie en zijn daarmee niet voorbehouden aan de geregistreerde geneeskundigen. Osteopathie, CranioSacraal therapie en andere complementaire therapieën vervullen een belangrijke rol in het bevorderen van het welzijn en de wettelijk geregelde intrinsieke waarde van het dier.

4. RISICO'S DIERGEZONDHEID EN DIERENWELZIJN

4.1 Inleiding

In dit onderdeel wordt de vraag van het Ministerie "*Welke risico's ziet u rondom diergezondheid en dierenwelzijn bij osteopathie en CranioSacraal therapie en wat kunnen gevolgen zijn van therapieën als deze niet goed gaan*?" beantwoord.

Iedere vorm van lichamelijk contact en begeleiding van dieren brengt verantwoordelijkheid met zich mee. Of het nu gaat om verzorgen, borstelen, masseren of andere vormen van aanraking: de veiligheid en het welzijn van het dier hangen mede af van de aard van de handeling en de zorgvuldigheid waarmee deze worden uitgevoerd. Dit geldt ook voor osteopathie en CranioSacraal therapie.

Risico's kunnen ontstaan bij een ontoereikende opleiding van de osteopaat of CranioSacraal therapeut (onderdeel 4.2) en wanneer de therapeut zich na het afstuderen in de praktijk (onderdeel 4.3) niet houdt aan de kaders van het beroep. Vervolgens is in dit onderdeel gekeken naar de gevolgen wanneer deze risico's zich voordoen in de praktijk (onderdeel 4.4) en is dit onderdeel afgesloten met een conclusie waarin de vraag is beantwoord (onderdeel 4.5).

4.2 Opleiding

Osteopathie en CranioSacraal therapie zijn complementaire therapievormen die het zelfherstellend vermogen van het lichaam en daarmee de diergezondheid en het dierenwelzijn bevorderen (onderdeel 3). Risico's voor diergezondheid en dierenwelzijn kunnen ontstaan, wanneer therapeuten onvoldoende zijn opgeleid.

Een opleiding kan onvoldoende zijn wanneer er een tekort aan theorie in de opleiding is opgenomen. Theorie ziet in de eerste plaats, maar niet uitsluitend op kennis van technieken, restricties in het lichaam, anatomie[69] van het desbetreffende dier (zowel pariëtaal, als visceraal en CranioSacraal als de integratie tussen deze systemen), fysiologie, bewegingsleer, embryologie, de functie van het te behandelen dier, biodynamica, psychologische factoren, veiligheid, rol van de fokker of eigenaar en overige omgevingsfactoren. Kennis van pathologieën is noodzakelijk, evenals kennis over neurologie, immunologie, trauma's, allergieën en voeding. Niet omdat de therapeut ziektes diagnosticeert of dient te genezen, dat is immers de exclusieve bevoegdheid van de diergeneeskundigen, maar om de rode vlaggen en acute situaties te herkennen wanneer dient te worden doorverwezen naar bijvoorbeeld een dierenarts. Deze kennis is dus noodzakelijk om veilig te werken.

De opleiding Hondenosteopathie van Michael Hamerslag voldoet aan deze onderdelen en vereisten.[70] Ook bij HSA worden deze onderdelen zorgvuldig en uitgebreid behandeld. Daarnaast werken zij met de MSFM.[71] Deze werkwijze combineert zeer lichte, volgende aanraking met meditatieve aandacht, anatomische visualisatie en energetische afstemming. De handen worden niet ingezet om structuren te corrigeren of mechanische veranderingen af te dwingen.

Naast de theoretische kennis, voorziet een goede opleiding in voldoende praktijkonderwijs. Het juist en veilig toepassen van technieken is immers niet uit een boekje te leren. Omgang met het dier en een

---

[69] Een bekende uitspraak van de grondlegger van de osteopathie A.T. Still is niet voor niks: "*You begin with anatomy, and you end with anatomy.*" Uit: A.T. Still, *Philosophy of Osteopathy*, uitgegeven in eigen beheer, Kirksville 1899, p. 16.

[70] De huidige leden van HDO hebben allen deze opleiding met goed resultaat afgerond.

[71] Meer informatie over MSFM is opgenomen in Bijlage 1. Deze methodebeschrijving geeft een nadere toelichting op deze specifieke werkwijze.

eigenaar en ook veiligheid tijdens het uitoefenen van het vak spelen hierbij een rol. Daarnaast is het van belang dat de therapeut leert tijdens de werkzaamheden met een dier voortdurend geconcentreerde aandacht te hebben voor de reacties van het dier. Dit vergt training en ervaring, die tijdens de opleiding al moet worden opgedaan. Het is belangrijk dat tijdens de opleiding al ervaring wordt opgedaan met zo veel mogelijk verschillende typen (denk hierbij aan rassen bij bijvoorbeeld honden en paarden) om goed voorbereid te zijn op de dagelijkse praktijk. In een goede opleiding komen theorie en praktijk daarom samen en leert de student niet alleen met kennis en vaardigheden te behandelen, maar ook met het hart en de intuïtie.

Risico's voor diergezondheid en dierenwelzijn kunnen ook ontstaan wanneer een therapeut de te behandelen diersoort niet goed begrijpt. Iedere diersoort heeft immers haar eigen anatomie, maar ook eigen behoeften rondom gezondheid en welzijn. In een goede opleiding wordt hier uitgebreid aandacht aan besteed.

De benodigde deskundigheid kan worden opgebouwd via verschillende passende opleidingsroutes. Doorslaggevend zijn de aantoonbare kennis, praktische vaardigheden, professionele grenzen en de feitelijke uitvoering van de behandeling.

4.3 In de praktijk

Na het afronden van de opleiding kunnen ook in de praktijk risico's ontstaan voor diergezondheid en dierenwelzijn, al maakt het volgen van een goede opleiding de kans dat deze risico's zich in de praktijk voordoen wel kleiner.

Risico's kunnen ontstaan wanneer een therapeut niet op de hoogte blijft van de laatste ontwikkelingen binnen het vakgebied en zich niet verder blijft ontwikkelen of zich niet houdt aan de kaders van het eigen vakgebied. Bij een onvoldoende opleiding of ontbreken van deskundigheidsbevordering en nascholing kan een therapeut bepaalde rode vlaggen (zoals een bepaalde pathologie) missen waarbij het dier doorgestuurd dient te worden naar een beroepsbeoefenaar die voor deze klachten geschikt is, zoals bijvoorbeeld een diergeneeskundige. Wanneer signalen van een onderliggende aandoening of letsel onvoldoende worden herkend, kan noodzakelijke diergeneeskundige zorg vertraging oplopen. Bij een overmoedige therapeut doet zich overigens hetzelfde risico voor, aangezien bij twijfel een dier altijd doorgestuurd dient te worden naar een dierenarts. Dit is echter, net zoals dat bijvoorbeeld gebrek aan empathie van een therapeut een risico kan vormen, meer toe te rekenen aan de individuele persoon en staat los van het vakgebied dat wordt uitgeoefend.

Uit de Wet dieren en parlementaire geschiedenis volgt dat een ieder de zorgplicht ten opzichte van dieren in ogenschouw moet houden (onderdeel 2.4). Er dient altijd gehandeld te worden vanuit het bewustzijn dat bij het doen en laten, mensen rekenschap dienen te geven van de verantwoordelijkheid voor dieren en van de eigen, intrinsieke waarde van het dier. Velen zijn betrokken bij dieren en geven vanuit hun eigen rol en verantwoordelijkheid zorg voor dieren. Net als voor ieder mens, geldt deze zorgplicht ook voor therapeuten, waar zij zich vanuit hun eigen rol als complementair therapeut aan dienen te houden.

4.4 Gevolgen

Wanneer een therapeut onvoldoende is opgeleid en/of zich bij het uitvoeren van het vak niet houdt aan de kaders van het vak gebied kan schade ontstaan voor de gezondheid en/of het welzijn van het dier.

In de praktijk werken diergeneeskundigen en complementaire therapeuten, ieder vanuit hun eigen vakgebied en expertise, prettig samen. Bij een rode vlag verwijst de therapeut door naar de dierenarts en andersom verwijzen dierenartsen hun patiënten door naar therapeuten. Door samen te werken met andere disciplines wordt het welzijn en de gezondheid van het dier vergroot en worden de risico's verkleind.

4.5 Conclusie

Hieronder wordt de vraag "*Welke risico's ziet u rondom diergezondheid en dierenwelzijn bij osteopathie en CranioSacraal therapie en wat kunnen gevolgen zijn van therapieën als deze niet goed gaan?*" beantwoord.

Risico's rondom diergezondheid en dierenwelzijn kunnen ontstaan wanneer een therapeut niet goed is opgeleid (theorie en/of praktijk) en/of wanneer een therapeut zich bij de werkzaamheden in de praktijk niet houdt aan de kaders van het vakgebied. Indien dit het geval is, is vaak eveneens sprake van een schending van de wettelijke zorgplicht.

5. BEPERKING RISICO'S

5.1 Inleiding

In dit onderdeel wordt de vraag van het Ministerie "*Hoe maakt u de risico's voor dierenwelzijn en diergezondheid zo klein mogelijk?*" beantwoord.

Zoals hiervoor (onder 4) reeds aangegeven ligt de start bij een kwalitatief goede opleiding, waar al de genoemde onderdelen in zijn opgenomen. Daarnaast ligt een grote verantwoordelijkheid bij de individuele therapeut voor onder andere het volgen van de kaders van het vakgebied, empathisch vermogen, kennis van de behoeften rondom gezondheid en welzijn van de te behandelen diersoort, op de hoogte blijven van de meest recente ontwikkelingen en verdieping in het vakgebied aanbrengen door middel van nascholing.

In dit onderdeel is eerst de verantwoordelijkheid van de beroepsgroep (onderdeel 5.2) behandeld om de hiervoor geschetste risico's te verkleinen, gevolgd door de informatiepositie van de eigenaar (onderdeel 5.3) en de samenwerking met andere disciplines (onderdeel 5.4). Dit onderdeel wordt afgesloten met een conclusie (onderdeel 5.5) waarin de hiervoor benoemde vraag wordt beantwoord.

5.2 Verantwoordelijkheden van de beroepsgroep

Zoals door de wetgever in de parlementaire geschiedenis bij de Wet dieren is aangegeven, ziet de wetgever in dat er veelal effectievere instrumenten zijn dan regelgeving om doelen die betrekking hebben op (de omgang met) dieren te realiseren (onderdeel 2.2). Hier ligt een verantwoordelijkheid voor de maatschappij als geheel, en dus ook voor de sector. De wetgever moedigt dan ook de ontwikkeling van bijvoorbeeld kwaliteitssystemen aan (onderdeel 2.4).

Binnen de osteopathie geeft HDO vorm aan deze wens van de wetgever en de praktijk door middel van een beroepscompetentieprofiel en een ethische code (Bijlage 2), waar alle leden van de beroepsvereniging zich bij het uitoefenen van de werkzaamheden aan dienen te houden. Dit document schetst de kaders van het vakgebied, stelt eisen aan de theoretische kennis en praktijkvaardigheden van de leden en geeft de verhouding en verschillen weer tussen verschillende beroepsbeoefenaars. Uit de ethische code volgt dat de leden holistisch, integer en professioneel werken en zich hierbij houden aan vereisten in een achttal categorieën: (i) respect voor het dier, (ii) deskundigheid en nascholing, (iii) professionele integriteit, (iv) samenwerking met dierenartsen en andere professionals, (v) eerlijke communicatie met eigenaren, (vi) geen schade toebrengen, (vii) collegialiteit, en (viii) transparantie bij klachten.

Bij klachten over de handelswijze van een van de leden hebben eigenaren de mogelijkheid gebruik te maken van een (statutair ingestelde) klachtenregeling, waarbij een onafhankelijke commissie de grieven van een eigenaar en het handelen van de individuele therapeut toetst aan het beroepscompetentieprofiel en de ethische code.

5.3 Informatiepositie eigenaar

Dier en eigenaar moeten uit kunnen gaan van een bepaalde kwaliteit van een complementair therapeut met voldoende opleiding en een goede praktijk. Het moet voor de eigenaar mogelijk zijn om het spreekwoordelijke kaf van het koren te scheiden. Hier ligt een rol weggelegd voor de sector.

Met het systeem van registratie van diergeneeskundigen dat volgt uit de Wet dieren, zoekt de wetgever (onderdeel 2.5) aansluiting bij het systeem van registratie zoals dat geldt voor artsen op

grond van de Wet BIG. Dit werkt transparantie en harmonisatie in de hand van de regels omtrent wettelijk gereguleerde medische beroepen, aldus de wetgever.

Wanneer in een bepaald vakgebied de humane praktijk aansluit bij de wijze waarop dit voor dieren is geregeld kan de houder die verantwoordelijk is voor diergezondheid en welzijn van het dier met transparantie informatie wijze keuzes maken voor een bepaalde behandelaar of therapie. Om die reden heeft HDO op dezelfde wijze als binnen de humane osteopathie van toepassing is gebruik gemaakt van een competentieprofiel. Daarnaast wordt gewerkt aan het versterken van de informatiepositie van de eigenaar voor wat betreft osteopathie voor dieren via digitale wegen. In de loop van dit jaar zal hier verder vorm aan worden gegeven.

5.4 Samenwerking met andere disciplines

De wetgever acht het van belang dat ten aanzien van de zorg voor dieren de betrokken partijen, vanuit hun eigen rol en verantwoordelijkheid, elkaar weten te vinden (onderdeel 2.4). Samenwerking wordt hierin aangemoedigd omdat het de resultaten bevordert.

In de praktijk werken diergeneeskundigen zoals dierenartsen en complementair therapeuten zoals osteopaten en CranioSacraal therapeuten veelvuldig en prettig samen. Ieder vanuit de eigen rol en expertise. Therapeuten zijn zich ervan bewust dat zij complementair werken aan de reguliere diergeneeskunde en bij twijfel, rode vlaggen of acute situaties altijd doorverwijzen naar een dierenarts.

Naast de samenwerking met de reguliere diergeneeskunde werken ook complementaire therapeuten onderling prettig samen en hebben zich verenigd in de BCND.

5.5 Conclusie

Hieronder wordt de vraag "*Hoe maakt u de risico's voor dierenwelzijn en diergezondheid zo klein mogelijk?*" beantwoord.

De wetgever heeft aangegeven dat er een verantwoordelijkheid voor de sector is om bijvoorbeeld met kwaliteitssystemen voor waarborgen voor diergezondheid en dierenwelzijn te zorgen. Bij HDO wordt dit ingevuld met een beroepscompetentieprofiel en ethische code waar alle leden bij hun werkzaamheden aan dienen te voldoen. Op deze wijze wordt ook aangesloten bij hetgeen gebruikelijk is in de humane sector. Samenwerking bevordert de kwaliteit voor het dier en diens eigenaar en is een prioriteit voor de sector.

6. OVERIGE ZAKEN

6.1 Inleiding

In dit onderdeel staat het laatste punt van uit de vragenlijst van het Ministerie centraal: "*Mochten er andere zaken zijn die u belangrijk vindt te vermelden staat dit u uiteraard vrij*." Voor de volledigheid worden de handelswijze van de NVWA (onderdeel 6.2) en de positie van de overige complementaire therapeuten (onderdeel 6.3) besproken. Dit onderdeel wordt afgesloten met een visie over registratie en regulering van de beroepsgroep (onderdeel 6.4).

6.2 Handelswijze van de NVWA

In het najaar van 2025 publiceerde de NVWA op hun website het overzicht (hierna: de "Publicatie") genaamd "*Welke behandelingen mag ik uitvoeren bij een dier?*" In deze Publicatie is met betrekking tot osteopathie en CranioSacraal therapie voor dieren het volgende opgenomen (Bijlage 3):
"*Osteopathie, craniosacraal therapie en chiropractie*
Osteopathie, craniosacraal therapie en chiropractie zijn behandelingen van een dier. Deze vallen onder de diergeneeskundige handelingen zoals omschreven in artikel 1.1 van de Wet dieren. Bij osteopathie, craniosacraal therapie en chiropractie wordt het dier onderzocht en behandeld met het oog op het voorkomen, genezen of verzachten van een aandoening, ziekte, letsel of pijn.

Alleen de volgende geregistreerde diergeneeskundigen mogen deze handeling uitvoeren:

- *dierenfysiotherapeut*
- *dierenarts*
- *dierenartsassistent-paravetrinair (maar alleen op aanwijzing van en onder controle van een dierenarts)*"

Volgens de Publicatie is massage wel toegestaan wanneer het gaat om een gezond dier (Bijlage 3). Wat wordt verstaan onder een 'gezond dier' is onduidelijk en de wettelijke basis voor deze conclusie van de NVWA ontbreekt volledig. Hierdoor wordt de indruk gewekt dat met meerdere maten gemeten wordt bij het toepassen van de wet door de NVWA.

Er wordt een petitie gestart, ondertekend door diereigenaren, therapeuten, docenten, opleiders en betrokkenen waarin aangegeven wordt dat "*de NVWA therapieën zoals craniosacraal therapie en osteopathie wil verbieden voor niet-dierenartsen, duizenden paarden en andere dieren daardoor toegang verliezen tot hun zachte behandelmethoden die al jarenlang bijdragen aan ontspanning, balans en welzijn*."[72] Daarnaast is in deze petitie opgenomen dat deze therapieën aanvullend zijn binnen een holistisch kader en dat met de Publicatie de keuzevrijheid van eigenaren beperkt wordt. Met de petitie wordt verzocht om de interpretatie te herzien en samenwerking tussen diergeneeskunde en complementaire therapieën te behouden.

Op 10 november 2025 vindt een gesprek plaats tussen een hondenosteopaat en opleider CranioSacraal therapie en de NVWA over de ontstane situatie.[73] De NVWA gaf hierin aan dat zij onderzoek hebben gedaan en naar aanleiding van alle informatie die zij hebben ontvangen, de conclusie hebben getrokken dat bij osteopathie en CranioSacraal therapie sprake is van een diergeneeskundige handeling en dat het Ministerie het eens is met deze zienswijze. Omdat de wet niet is aangepast,

---

[72] Petitie: "*Behoud complementaire therapieën voor paarden: draai de beperkende regels terug.*", via: https://www.petities.nl/petitions/behoud-complementaire-therapieen-voor-paarden-draai-de-beperkende-regels-terug (geraadpleegd op 22 oktober 2026). Op dit moment heeft de petitie 13.500 handtekeningen verzameld.

[73] Het gespreksverslag van dit overleg wordt op verzoek gedeeld.

handhaaft de NVWA al jaren op dezelfde wijze. Bovendien stelt de NVWA dat op basis van inspecties de conclusie wordt getrokken dat dieren worden onderzocht en behandeld en dat dit onder de Wet dieren alleen mag gebeuren door een geregistreerde diergeneeskundige.[74] Er wordt aan de NVWA verzocht hun onderzoek te delen zodat alle gesprekspartners aan tafel dezelfde informatie hebben, maar omdat dit een intern stuk betreft wordt dit niet gedeeld.

Op 12 november 2025 is een verzoek ingediend op basis van de Wet Open Overheid. Hierin wordt over de periode 12 november 2005 tot en met 12 november 2025 om de volgende stukken verzocht: (i) Stukken die betrekking hebben op de interpretatie van het begrip diergeneeskundige handeling zoals gedefinieerd in de Wet dieren; (ii) Stukken van de NVWA evenals het Ministerie van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur (of enig ander bestuursorgaan) die betrekking hebben op osteopathie, cranio sacraal therapie (en overige welzijnsbehandelingen voor dieren) en de interpretatie van diergeneeskundige handeling; en (iii) Stukken die betrekking hebben op de interpretatie van de intrinsieke waarde van het dier en de algemene zorgplicht zoals opgenomen in de Wet dieren en daaruit voortgekomen besluiten en regelingen (hierna: “Woo-verzoek I). Op 27 januari 2026 is een tweede Woo-verzoek ingediend (hierna: “Woo-verzoek II”) waarin verzocht is om interne communicatie in de periode 27 juli 2025 tot en met 27 januari 2026 binnen de NVWA die betrekking hebben op complementaire therapieën.

Op 26 februari 2026 worden de stukken van Woo-verzoek I gepubliceerd.[75] De verbazing is groot wanneer het onderzoek waarover tijdens het gesprek van 10 november 2025 is gesproken ontbreekt. In het gesprek werd eveneens aangegeven dat de handhavingsstrategie van de NVWA niet gewijzigd is en dat het verschil met het verleden is dat er nu over wordt gecommuniceerd via de website. Stukken van voor het jaar 2025 ontbreken echter volledig. Wel zijn een aantal buitenlandse (Duits- en Franstalig) documenten opgenomen over veterinaire osteopathie. Daarnaast zijn er een aantal mails met zeer informele toon[76] opgenomen van een extern mailadres (buiten de Rijksoverheid) naar een medewerker van de NVWA en wordt een ontvangen klacht van de Nederlandse Vereniging Dierosteopathie (NVDO) aan de NVWA doorgestuurd naar een extern mailadres.[77] Dat mensen buiten de NVWA of Rijksoverheid aangeven te willen sparren over de behandeling van klachten werkt verbazing. Uit opgenomen correspondentie tussen de NVWA en de Nederlandse Vereniging voor Fysiotherapie bij Dieren (hierna: “NVFD”) volgt dat het de interpretatie van de NVWA is dat zowel osteopathie als chiropractie vormen zijn van dierfysiotherapie.[78] De NVFD reageert hierop dat paraveterinairen door hun opleiding een aantal aspecten missen (in de correspondentie worden genoemd: klinisch redeneren, rode vlaggen, verantwoording om een behandelplan in te stellen) en dat de opleiding osteopathie humaan vijf jaar duurt en enkel gevolgd kan worden na de opleiding tot fysiotherapeut. De stellingen dat paraveterinairen geen goede osteopaat zouden kunnen zijn en dat de humane opleiding osteopathie enkel en alleen gevolgd kan worden na het afronden van de opleiding

---

[74] De verbazing was dan ook groot bij het lezen van de antwoorden van de Staatssecretaris (onderdeel 2.9) dat inspecties bij osteopaten en CranioSacraal therapeuten niet hebben plaatsgevonden.

[75] Nederlandse Voedsel- en Warenautoriteit, *Besluit op Woo-verzoeken 25-0541 en 25-0553,* 26 februari 2026.

[76] Met afsluitingen als “*grt*" of “*Grtjes*” en waarin zaken gesteld worden als “*Wat een super mooi bericht dat de website is aangepast en duidelijk is omschreven!!!*”, “dit is iig een mooie stap!”, “*ik vind hun bericht echt mega misleidend en juist de osteopaten zijn de grootste probleemgroep….*”

[77] Waar de volgende reactie op komt: “*Hi […] Ik vind het webdossier er super uitzien, wat ga je goed! Het begrip dierfysiotherapie is in BD is relatief breed. Vanuit die insteek kan osteopathie (door bijv. Diverse vormen van massagetherapie) onder de noemer dierfysiotherapie worden geplaatst. Wellicht is het goed om aan de NVDO terug te koppelen dat osteopathie als behandelvorm kan vallen onder dierfysiotherapie maar ook onder diergeneeskundig handelen (dan moet je absoluut ook diergeneeskundige, c.q. dierenarts zijn). Zullen we hierover binnenkort even sparren hoe te antwoorden? Ze vragen om antwoord binnen 4 weken. Groet, […]*“

[78] Terwijl ook rechtspraak bevestigd dat osteopathie en fysiotherapie twee verschillende dingen zijn, zie: Rb. Noord-Holland 30 juni 2022, ECLI:NL:RBNHO:2022:6570, r.o. 4.4.

tot fysiotherapeut zijn pertinent onjuist. Na het bestuderen van de stukken uit Woo-verzoek I ligt de conclusie voor de hand dat de NVWA zich bij hun handelswijze heeft laten leiden door buitenlandse stukken, beïnvloeding door externe partijen, heeft gelogen tijdens het gesprek van 10 november 2025 en geen gedegen onderzoek heeft uitgevoerd.

Op 21 april 2026 worden de stukken van Woo-verzoek II gepubliceerd.[79] Volgens de Woo-jurist van de NVWA is bij dit verzoek, ondanks dat dit geen onderdeel uitmaakt van het Woo-verzoek zelf, eveneens het onderzoek van de NVWA gepubliceerd. Dit onderzoek is toegevoegd in Bijlage 4. De opmerking van de Woo-jurist laat blijken, dat het onderzoek waar tijdens het gesprek van 10 november 2025 mee is geschermd, pas in de periode waar Woo-verzoek II op ziet is geschreven (periode 27 juli 2025 tot en met 27 januari 2026). In dit document concludeert de NVWA dat duidelijk is dat dierosteopaten aanbieden dieren te onderzoeken en te behandelen. Onduidelijk is welke websites en informatie het betreft. Daarnaast heeft de NVWA gesproken met een dierenarts die zelf de opleiding voor dierosteopathie heeft gevolgd die aangeeft dat de opleiding is gericht op het behandelen en mogelijke diagnoses en onderschrijft de risico's die de NVWA ziet. Nadere informatie hierover ontbreekt. De NVWA geeft een aantal citaten weer met quotes waaruit zou volgen dat bij osteopathie sprake is van een diergeneeskundige handeling. Waar deze quotes vandaan komen en onderbouwing waarom ze allemaal tot een diergeneeskundige handeling zouden leiden is onbekend. De NVWA heeft daarnaast uitgebreid informatie opgenomen van een partij genaamd 'European Veterinary Society for Osteopathy' (EVSO). Los van het feit dat volledig onduidelijk is wat de term 'veterinaire osteopathie' betekent[80] en niet alle osteopaten werken volgens die zogenaamde 'veterinaire osteopathie' lijken buitenlandse regels niet direct nuttig voor de toetsing aan de Nederlandse wetgeving. Los van het feit dat het onderzoek van de NVWA op geen enkele wijze zorgvuldig is te noemen, is de wijze waarop de NVWA tot hun conclusie komt in het licht van dit stuk nog steeds een raadsel.

Over de vele meldingen en klachten over osteopaten en CranioSacraal therapeuten, waar de NVWA veelvuldig over spreekt is naar aanleiding van het bestuderen van de Woo-stukken geen duidelijkheid gekomen. Het is onduidelijk of de meldingen betrekking hebben op de inhoud, dus wanneer er daadwerkelijk wat mis is gegaan, of dat deze meldingen worden gedaan om andere (persoonlijke) redenen. Meldingen bij een handhaver zouden moeten gaan om het beschermen van het dier en om te leren van gemaakte fouten, niet om persoonlijke vetes uit te vechten of afgunst. Tot op heden staat dit vraagstuk open.

Naar aanleiding van de informatie uit de stukken bij Woo-verzoek I en Woo-verzoek II is door HDO op 22 juni 2026 per brief contact gezocht met de directie van de NVWA.[81] Het is volkomen begrijpelijk indien kennis over de complementaire therapieën bij de handhaver ontbreekt, maar uit de Woo-stukken volgt duidelijk dat hier toch wat mis gaat dat om een oplossing schreeuwt. Op deze brief is nooit een reactie ontvangen.

Volgens de Staatssecretaris (onderdeel 2.9) beoordeelt de NVWA niet op basis van de naam van de therapievorm, maar kijkt naar de aard en het doel van de uitgevoerde handelingen. Omdat in de Woo-stukken wordt gesproken over webscraping en de NVWA geen zorgvuldig onderzoek heeft uitgevoerd naar verschillende therapie-vormen, lijkt de Staatssecretaris niet juist te zijn geïnformeerd door de

[79] Nederlandse Voedsel- en Warenautoriteit, *Besluit op Woo-verzoek 26-030*, 21 april 2026.

[80] De termen 'veterinair' en 'osteopathie' sluiten elkaar ons inziens namelijk uit.

[81] Deze brief is toegevoegd aan onze brief aan het Ministerie van 10 augustus jl.

handhaver. Ook de stelling dat er tot op heden nog geen sprake is geweest van verder handhavend optreden door de NVWA is onjuist. Een complementair therapeut heeft van de NVWA een officiële waarschuwing ontvangen, na een inspectie die werd uitgevoerd terwijl zij niet haar beroep aan het uitoefenen was. Hoe de NVWA daar kon concluderen dat zij een diergeneeskundige handeling verrichtte is volstrekt onduidelijk, maar de hele gang van zaken heeft wel een zeer grote impact op de therapeut in kwestie.

Uit de evaluatie van de Wet dieren (onderdelen 2.8.1 en 2.8.2) volgt dat sectorpartijen de ervaring hebben dat het teveel afhangt van de medewerkers van de toezichthouder op welke wijze een open norm wordt ingevuld. Wij begrijpen (eveneens uit deze evaluatie) dat de Wet dieren met al haar open normen lastig te handhaven is, maar helaas is de conclusie uit 2020 ook in 2026 ten tijde van dit schrijven nog relevant. Alleen ziet het nu niet alleen meer op open normen, maar ook op de interpretatie van definities. Uit de eigen publicaties van de NVWA (onderdeel 2.7) volgt dat zij streven naar een samenleving waarin iedereen gemotiveerd is om dieren een dierwaardig bestaan te geven. Het vertrekpunt daarbij is de erkenning van de intrinsieke waarde en de integriteit van het dier, aldus de NVWA. Zij zien voor zichzelf belangrijke en verbindende rol op het gebied van dierenwelzijn. Ook noemen zij hun eigen toezicht ‘impactvol’ en ‘onafhankelijk’. De houding van de NVWA in dit dossier lijkt op geen enkele wijze overeen te komen met hetgeen van een toezichthouder mag worden verwacht. Tot slot, worden op het moment van dit schrijven door de NVWA nog steeds brieven gestuurd aan osteopaten en CranioSacraal therapeuten, oftewel de therapeuten die de NVWA in de Woo-stukken aanduid als de ‘onbevoegden.’

Het afgelopen jaar zijn we van verbazing in verbazing gevallen als het gaat om de houding van de NVWA. Zij lijken zich niet bewust van de impact van hun handelen op een beroepsgroep die zich dag in, dag uit inzet in het belang van het welzijn van dieren. Naast de schade die therapeuten hierdoor lijden, zijn de dieren de dupe. Veel therapeuten zijn gestopt met hun werkzaamheden omdat zij door de houding van de NVWA hun vak niet meer uit durven te voeren. De angst onder therapeuten is groot. Dieren, die baat hebben bij hun therapie, en eigenaren, die met hun dier zelf willen kiezen naar welke therapeut zij gaan, zijn hiervan de dupe. De uitspraken in de Publicatie stroken niet met de werkelijke inhoud van de complementaire therapieën, waarmee de NVWA op dit moment onjuistheden verspreid. Uit het voorgaande kan geen enkel andere conclusie worden getrokken dan dat rectificatie op zijn plaats is.

6.3 Overige complementaire therapeuten

Zoals hiervoor reeds benoemd (onderdeel 3.4) geeft de Staatssecretaris in zijn beantwoording van kamervragen (onderdeel 2.9) aan, is de definitie van diergeneeskundige handeling breed geformuleerd in de Wet dieren. Daarbij stelt hij de vraag of de ruime definitie uit de wet zo bedoeld is dat al deze handelingen onder de definitie vallen of dat er sprake is van onbedoelde effecten. Dit kan impact hebben op osteopaten en CranioSacraal therapeuten, maar ook voor andere diertherapeuten.

De handelswijze en interpretatie van de NVWA zoals hierboven onder 6.2 uiteengezet heeft impact op de gehele complementaire beroepsgroep. Op dagelijkse basis helpen therapeuten dieren met natuurgeneeskunde, massage, aromatherapie, bloesemtherapie, reikipractitioner, fytotherapie, gedragstherapie, acupunctuur, homeopathie, shiatsu, myofasciale release therapie en nog veel meer. De complementaire therapieën vervangen de reguliere medische zorg niet, maar vullen deze aan. Eigenaren kiezen bewust voor deze therapievormen en dieren hebben hier baat bij. In de praktijk wordt veel, en prettig, samengewerkt tussen bijvoorbeeld dierenartsen en complementaire

therapeuten. Zij zetten hun eigen, verschillende maar eigen, kennis en kwaliteiten in in het belang van het dier.

6.4 Registratie en regulering

In de beantwoording van de kamervragen (onderdeel 2.9) noemt de Staatssecretaris regulering van een beroep een forse maatregel, waarbij een afweging gemaakt dient te worden van risico's voor publieke belangen[82], de administratieve last van gereguleerde beroepen en de proportionaliteit en subsidiariteit van regulering.

Uit de parlementaire geschiedenis volgt dat de wetgever bij de totstandkoming van de Wet dieren geen noodzaak zag tot regulering van andere beroepen dan de beroepen die tot op heden zijn gereguleerd (onderdeel 2.5). Een eis tot regulering van andere beroepen zou volgens de wetgever uitwerken in een verhoging van administratieve lasten en toename van regelgeving die niet in verhouding staat tot het risico dat het verrichten van deze handelingen vormt voor dierenwelzijn en diergezondheid. Met het huidige registratiesysteem dat volgt uit de Wet dieren is aansluiting gezocht bij het systeem van registratie zoals dat geldt voor artsen op grond van de Wet BIG. Dit werkt transparantie en harmonisatie in de hand van de regels omtrent wettelijk gereguleerde medische beroepen, aldus de wetgever. Ook de toelichting bij het Besluit diergeneeskundigen (onderdeel 2.6.1) spreekt over regulatie en vermeld daarbij expliciet een aantal complementaire therapieën, waaronder osteopathie voor dieren. De wetgever gaf aan de keuze te hebben gemaakt bestaande regels te continueren en enkel de huidige veterinaire beroepen te willen reguleren en bovendien het terughoudend beleid met betrekking tot het reguleren van beroepen te willen handhaven.

Het is van groot belang dat diereigenaren het onderscheid kunnen maken tussen deskundige behandelaars en onbevoegde of onzorgvuldige aanbieders. Regulering is echter een zeer ingrijpende maatregel, zeker in het geval waarin minder ingrijpende maatregelen mogelijk zijn. Daarnaast staat regulering als middel niet in redelijke verhouding tot het doel wat bereikt moet worden; dierenwelzijn en diereigenaren de mogelijkheid geven het spreekwoordelijke kaf van het koren te kunnen scheiden. Deze doelen zijn eveneens te bereiken met kwalitatief goede opleidingen, georganiseerde nascholing en duidelijk omschreven competenties en ethische waarden waar therapeuten aan moeten voldoen (onderdeel 5). Bovendien wordt hiermee, in lijn met transparantie en harmonisatie van de regels omtrent wettelijke gereguleerde medische beroepen, aangesloten bij de humane sector en de wens van de wetgever.

[82] Te weten: dierenwelzijn, diergezondheid, volksgezondheid, voedselveiligheid en milieu.

7. NAWOORD

De Publicatie van de NVWA van ruim een jaar geleden heeft veel teweeg gebracht; onrust in het vakgebied, eigenaren van dieren die niet langer weten waar ze aan toe zijn maar wel zien dat hun dier baat heeft bij de hulp van een specifieke complementair therapeut, angst bij complementaire therapeuten dat zij hun geliefde beroep niet langer uit mogen oefenen, therapeuten die gestopt zijn met het helpen van dieren, toekomstige therapeuten die in het werkveld zo nodig zijn maar zich niet meer in durven te schrijven voor de opleidingen. En de situatie duurt maar voort.

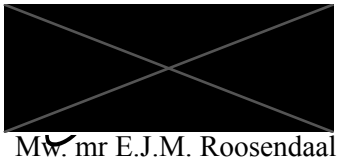
Partijen die eenzelfde belang hebben, te weten het welzijn en de gezondheid van dieren bevorderen, zoals diergeneeskundigen, de toezichthouder, eigenaren en complementaire therapeuten, staan niet naast elkaar in het belang van het dier, maar tegenover elkaar. Er ontstaat verdeeldheid, waar eenheid van belang is. Zelfs lijken externe of persoonlijke belangen soms de boventoon te voeren boven het belang van het dier. Dat zou niet moeten kunnen. Meldingen bij een toezichthouder dienen in het belang van het dier te gebeuren, niet uit eigenbelang of uit wrok. De handelswijze van een toezichthouder dient gericht te zijn op het belang van het dier, niet op de belangen die nu door lijken te schemeren uit de beschikbare informatie.

Met deze notitie brengen wij het gesprek graag weer terug naar waar het allemaal om draait; het welzijn en de gezondheid van dieren. Dieren die belang hebben bij goede en kwalitatieve complementaire therapieën en dat is waar wij voor staan.

Bedankt voor uw aandacht.

In afwachting van uw reactie, verblijven wij.

Met vriendelijke groet,
Namens:
Beroepsvereniging de Hondenosteopaat HDO;
Hippo Sofia Academie; en
Beroepsvereniging van Complementaire en Natuurlijke geneeswijzen voor Dieren,

Mw. mr E.J.M. Roosendaal

BIJLAGE 1 | MARCINSKI SOFT FLOW METHODE

CranioSacraal bij paarden

Uitgevoerd volgens de Marcinski Soft Flow Methode™

Methodebeschrijving | Hippo Sofia Academie | Anja Marcinski | Oktober 2026

1. Doel en afbakening

Dit document beschrijft CranioSacraal bij paarden zoals dit binnen Hippo Sofia Academie wordt uitgevoerd en onderwezen volgens de Marcinski Soft Flow Methode™ (MSFM). CranioSacraal is een afzonderlijke toepassing binnen MSFM; MSFM is het bredere kader voor de grondhouding en manier van werken bij verschillende zachte vormen van contact en ondersteuning.

De volledige aanduiding “CranioSacraal volgens de Marcinski Soft Flow Methode™” maakt duidelijk welke uitvoering hier wordt bedoeld. De beschrijving betreft zeer lichte, volgende aanraking, meditatieve aanwezigheid, anatomische visualisatie en energetische afstemming. Zij beschrijft geen diergeneeskundige diagnostiek of behandeling.

Marcinski verwijst naar de ontwikkelaar en de herkomst van het kader. Soft staat voor licht, rustig, ontvankelijk en niet-dwingend contact. Flow verwijst naar het volgen van subtiele bewegingen, ritmes en reacties zoals de beoefenaar die ervaart, zonder deze te sturen.

2. Uitgangspunten van de werkwijze

Meditatieve aanwezigheid en afstemming

De beoefenaar brengt eerst de eigen ademhaling en aandacht tot rust. Tijdens de behandeling staan vertraging, open aandacht, neutraliteit en respect voor het paard centraal. Energetische afstemming is binnen de methode de ervaren kwaliteit van contact en aanwezigheid tussen paard en mens; dit is geen instrumentele medische meting.

Anatomische visualisatie

De beoefenaar visualiseert het hele paard en kan de aandacht richten op bijvoorbeeld schedel, wervelkolom, sacrum, fascia, spieren, organen of zenuwstelsel. De visualisatie is een innerlijk beeld en geen opdracht om een anatomische structuur fysiek te verplaatsen. Binnen de methode kan dit ook als stille of telepathische communicatie worden ervaren; zulke ervaringen dienen niet als medische diagnose.

Het waargenomen CranioSacraal ritme

Bij licht handcontact neemt de beoefenaar soms zeer kleine ritmische sensaties waar. Binnen CranioSacraal wordt dit het CranioSacraal ritme genoemd en traditioneel verbonden met de beweging van hersenvocht tussen schedel en sacrum. In deze methode is dit een ervaringsgerichte beschrijving, geen medische meting van hersenvocht. De handen volgen de waargenomen sensaties zonder kracht in te zetten om een ritme te veranderen.

3. Feitelijke uitvoering en de rol van het paard

De handen rusten zeer licht en ontspannen op het paard. Zij worden gebruikt voor aanwezigheid en waarneming, niet om door weefsels heen diepere structuren te bereiken, druk uit te oefenen of mechanische correcties uit te voeren. Anatomische diepte ontstaat in de visualisatie, niet door meer druk te geven.

Een behandeling verloopt in hoofdlijnen als volgt:

- De beoefenaar bespreekt de hulpvraag en beoordeelt of deze bij de welzijnsgerichte aard van de methode past. Bij signalen van ziekte, letsel of acute pijn wordt verwezen naar een dierenarts.
- Het paard krijgt tijd om de omgeving en de beoefenaar waar te nemen. De beoefenaar brengt zichzelf tot rust.
- Een of beide handen worden licht geplaatst. De beoefenaar gebruikt anatomische visualisatie en volgt ervaren sensaties en zichtbare reacties zonder iets af te dwingen.
- De positie van de handen kan rustig veranderen. Het paard kan naderen, wegstappen, van houding veranderen of het contact beëindigen.
- De behandeling wordt rustig afgerond; zichtbare waarnemingen worden onderscheiden van persoonlijke beleving en medische conclusies.

Bij de afstemming wordt gelet op ademhaling, ogen, oren, mond, halspositie, gewichtverdeling, houding en afstand. Zuchten, slikken, knipperen, kauwen of wegstappen worden in samenhang met het totale gedrag beschreven en niet als zelfstandig bewijs van een medisch effect opgevat.

4. Medische basiskennis en professionele grenzen

Passende basiskennis van anatomie, fysiologie, neurologie, pathologie en gedrag helpt de beoefenaar om het paard anatomisch juist te visualiseren, relevante signalen te herkennen en te weten wanneer veterinaire beoordeling nodig is. Deze kennis is bedoeld voor oriëntatie, veiligheid en professionele begrenzing, niet om op eigen bevoegdheid een diergeneeskundige diagnose te stellen.

De benodigde basiskennis is afgestemd op de aard van de uitgevoerde welzijnsgerichte handelingen en hoeft niet overeen te komen met de volledige opleiding van een dierenarts. Bij aanwijzingen voor een medische hulpvraag wordt een dierenarts ingeschakeld; de behandeling vervangt of vertraagt noodzakelijke diergeneeskundige zorg niet.

5. Onderwijs binnen Hippo Sofia Academie

Binnen Hippo Sofia Academie worden kennis van het paardenlichaam, lichaamsbewustzijn, rust, lichte aanraking, visualisatie, ervaren ritme en afstemming in samenhang onderwezen. Studenten oefenen met het respecteren van de grenzen van het paard, het onderscheiden van waarneembare feiten en persoonlijke ervaringen, en het tijdig stoppen of doorverwijzen.

De beschrijving van MSFM laat zien hoe deze specifieke toepassing wordt onderwezen. Zij sluit andere zorgvuldig uitgevoerde CranioSacraal benaderingen of passende scholingsroutes niet uit.

6. Samenvatting

CranioSacraal volgens de Marcinski Soft Flow Methode™ is een eigen toepassing binnen een breder welzijnsgericht kader. Kenmerkend zijn zeer lichte aanraking, meditatieve aanwezigheid, anatomische visualisatie, energetische afstemming en het volgen van ervaren sensaties zonder mechanische correcties. Het paard behoudt de vrijheid om het contact te beëindigen. Passende basiskennis ondersteunt veilige uitvoering en tijdige doorverwijzing.

BIJLAGE 2 | BEROEPSCOMPETENTIEPROFIEL EN ETHISCHE CODE BEROEPSVERENIGING DE HONDENOSTEOPAAT HDO

BEROEPSVERENIGING DE HONDENOSTEOPAAT HDO

BEROEPSCOMPETENTIEPROFIEL

1. Inleiding

Het beroepscompetentieprofiel van Beroepsvereniging de Hondenosteopaat HDO geeft de kern weer van het beroep hondenosteopaat zoals uitgevoerd door onze leden.[1] In dit beroepscompetentieprofiel wordt allereerst de ontwikkeling en essentie van het beroep uiteengezet (onderdeel 2), gevolgd door het werkterrein en de overeenkomsten en verschillen met vergelijkbare beroepen (onderdeel 3). Daarna wordt gekeken naar de positie van de hondenosteopaat in de dierengezondheidszorg en de maatschappelijke relevantie van het beroep (onderdeel 4) en de Nederlandse wetgeving en eisen aan de leden van de vereniging (onderdeel 5). Tot slot, is bij dit beroepscompetentieprofiel de ethische code toegevoegd, waar alle leden van Beroepsvereniging de Hondenosteopaat HDO aan dienen te voldoen.

*"**To find health should be the object of the physician, anyone can find disease.**"*
- A.T. Still

2. Ontwikkeling en essentie van het beroep osteopaat voor honden (hondenosteopaat)

2.1 Inleiding

In deze paragraaf wordt allereerst de ontwikkeling van osteopathie voor honden uiteengezet (onderdeel 2.2), gevolgd door de essentie van het beroep (onderdeel 2.3).

2.2 Ontwikkeling osteopathie voor honden

Osteopathie is een complementaire (holistische) geneeswijze die zijn ontstaan vindt op 22 juni 1874 in Amerika. Grondlegger van de osteopathie is A.T. Still, een humane arts die afstand deed van de medische wereld en anders ging kijken naar het ondersteunen van de gezondheid van mensen. De mens is gezond als ze in balans en harmonie waren met hun omgeving en wanneer dit niet zo was, ontstond een situatie die tot ziekte kon leiden.

Dr. Still kwam erachter dat gezond weefsel vrij en vitaal beweegt en goed samenwerkt met andere onderdelen in het lichaam en zijn omgeving. Weefsel (een spier, zenuw, bloedvat, darm of pees, orgaan, cranio sacraal systeem, lymfe, etcetera) dat niet goed functioneert, beweegt minder en kan gevoeliger worden voor disfuncties. Hij ontwikkelde zachte manuele technieken waarmee hij in staat was de bewegelijkheid te bevorderen van de aangedane zones/structuren en ongemakken te verminderen en de zelf herstellende capaciteit van het lichaam te stimuleren. De zachte manuele technieken zijn onder andere toe te passen op het bewegingsapparaat, organen en op het systeem dat betrokken is bij de fluctuatie van hersenvocht en de circulatie van andere lichaamsvloeistoffen. Daarnaast wordt heden ten dage ook gekeken naar omgevingsfactoren en de emotionele aspecten. Osteopathie past geen medicijnen toe, stelt geen diagnoses en vervangt niet de plaats van de arts. Iedere osteopaat behoort zoveel als mogelijk professioneel samen te werken met alle disciplines die het welzijn en gezondheid van mens en dier kunnen verbeteren of behouden.

Vanwege de goede resultaten bij mensen gingen therapeuten ook osteopathie toepassen op dieren. Vanaf 1960 op paarden, ontwikkeld door de Franse dierenarts en humane osteopaat Dominique Giniaux en de Belgische osteopaat Pascal Evrard. Voor honden is er niet echt een grondlegger te benoemen en zijn diverse osteopaten en

[1] Bij de formulering van dit stuk wordt voor een groot deel aangesloten bij het Beroepscompetentieprofiel osteopaat (humaan) van de Nederlandse Vereniging voor Osteopathie, met enkele uitzonderingen of of nader gespecificeerd op osteopathie voor honden.

therapeuten gewoon begonnen met het behandelen van honden. Deze ontwikkeling is niet anders dan hoe dit met de allopathische geneeskunde ook is gegaan. De meeste wetenschap is het bewijzen van zaken die in de natuur al lang bestaan of bekend zijn en de meeste wetenschappelijke uitvindingen vonden empirisch plaats.

2.3 Essentie van het beroep

Hondenosteopaten beschikken over vaardigheden om eigenaren te begeleiden en honden te behandelen voor een betere allostatische capaciteit en kwaliteit van leven voor de hond. De benadering van de hondenosteopaat is gebaseerd op drie basisprincipes:

1. Het hondenlichaam is een dynamische biologische eenheid;
2. Er is een wisselwerking tussen structuur (anatomie) en functie (fysiologie); en
3. De hond heeft bij het streven naar gezondheid een zelfherstellend vermogen.

Essentieel voor de hondenosteopaat is de manuele benadering in osteopathisch onderzoek en therapie. Gebieden met een disfunctie worden opgespoord en in kaart gebracht. De osteopaat legt verbanden tussen de verschillende systemen die de hond tot een functionele eenheid maken (holistische benadering) en die het functioneren op lokaal, regionaal en systemisch niveau kunnen verklaren. Deze systemen stemmen overeen met vijf verklaringsmodellen waarop de hondenosteopaat zijn of haar behandeling baseert. De hieronder genoemde vijf verklaringsmodellen beschrijven de effecten van posturele en biomechanische factoren op de mogelijkheden van honden om te compenseren op stressoren en disfuncties die kunnen leiden tot ziekte.

1. De invloed van het neurologisch systeem op het fysieke systeem;
2. Cognitieve en emotionele conditie;
3. Het belang van het respiratoire-circulatoire systeem in het onderhouden van een optimale cel- en weefselfunctie en de interactie tussen elkaar;
4. De rol van psychosociale factoren in de preventie en het behandelen bij ziekte; en
5. Factoren die het bio-energetische processen beïnvloeden.

De reguliere diergezondheidszorg diagnosticeert een ziekte en behandelt deze vervolgens. Osteopathie richt zich daarentegen op gezondheid. Binnen de hondenosteopathie wordt een somatische disfunctie gezien als een bedreiging voor de gezondheid en door het scheppen van gunstige voorwaarden voor behoud en herstel van gezondheid is het uitgangspunt voor een osteopathische behandeling. Indien er sprake is van morfologische veranderingen, dan kan osteopathie ondersteunend werken aan de reguliere gezondheidszorg.

Bekendheid met anatomie en medische basisvakken zijn hierbij van groot belang. De hondenosteopaat faciliteert het zelfherstellend vermogen van het lichaam. Hierbij beperkt de hondenosteopaat zich niet tot een deelgebied. Aangrijpingspunt kunnen alle bindweefselstructuren van het lichaam zijn. Gebieden met een disfunctie die een normaal neurogeen, vasculair en biomechanisch functioneren in de weg staan, kunnen worden behandeld. De hondenosteopaat is ervan doordrongen dat elk hondenlichaam bestaat uit dezelfde componenten met hun corresponderende functies, maar ook dat elk individu zijn/haar eigen aanpassingen ontwikkelt als antwoord op elke fysieke, chemische, emotionele en psychologische gebeurtenis die van invloed kan zijn op het ontstaan van klachten. Het klinisch redeneren wordt bepaald door het verbinden van de drie basisprincipes met de verschillende systemen die bekeken worden op lokaal, regionaal en systemisch niveau. Het is het combineren van de verschillende systemen dat bepaalt wat de geschikte aanpak is. De hondenosteopaat werkt hierbij volgens de gangbare cyclus van anamnese, osteopathisch onderzoek, osteopatische diagnose, behandeling en evaluatie. De osteopaat maakt in deze verschillende fasen gebruik van de meest recente inzichten uit de wetenschap. Door middel van het hierboven beschreven klinisch redeneren komt de osteopaat tot een osteopathische diagnose en vervolgens tot een behandelplan en de behandeling zelf. Daartoe zet de osteopaat manuele technieken in. De osteopaat oefent invloed uit op verschillende systemen en structuren die verantwoordelijk kunnen zijn voor de klacht van de hond. De osteopaat bedient zich daarbij niet alleen van een manuele technieken maar ook toepassingen voor organen, het cranio-sacrale systeem of een biodynamische ondersteuning. Adviezen geeft de

hondenosteopaat ook. Deze adviezen kunnen betrekking hebben op preventieve maatregelen, aanpassing van levensstijl, voedingsstijl en gewoonten en het gebruik maken van andere gezondheidsdisciplines. Wanneer de hondenosteopaat vaststelt dat de disfuncties/klachten van de hond de grenzen van de osteopathie voor honden overschrijden, zal de hondenosteopaat de hond doorverwijzen naar een beroepsbeoefenaar die voor de behandeling van deze klachten geschikt is. De osteopaat doet dit in overleg met de eigenaar van de hond.

"**In harmonie beweegt alles in hetzelfde ritme.**"
- M. Hamerslag

3. Werkterrein en vergelijkbare beroepen

Hondenosteopaten werken voornamelijk in de eerstelijnsgezondheidszorg samen met andere beroepsbeoefenaars van medische specialisten tot en met complementaire beoefenaars. Daarnaast werken hondenosteopaten samen met eigenaren van sport-/werk-/hulp-/reddingshonden. De belangrijkste rol van de osteopathie voor honden in de eerstelijnszorg is het optimaliseren van gezondheid door het zelfherstellend vermogen van het lichaam aan te spreken. Osteopathie voor honden maakt gebruik van de (medische) wetenschap, maar benut deze in een andere context en beoordeelt de gevonden disfunctie niet alleen symptomatisch en lokaal, maar vooral regionaal en systemisch. De hond wordt benaderd als eenheid.

Beroepen die gelijkenissen vertonen met osteopathie zijn: fysiotherapie, manuele therapie en chiropraxie. De gelijkenissen gaan vooral op bij het gebruik van manuele technieken en de grondslag voor hun handelen in de medische basisvakken en de biomechanische kennis.

- De dierfysiotherapeut richt zich, volgens de Nederlandse Vereniging voor Fysiotherapie bij Dieren, voornamelijk op houding- en beweging gerelateerde problematiek. Het gaat om het normaliseren en optimaliseren van het bewegingsapparaat. Hieronder vallen gewrichten, spieren, pezen en banden.
- Manuele therapie is een verbijzondering binnen de fysiotherapie. In algemene zin gaat het om hulp met klachten en vragen over de kwaliteit van hun bewegen.
- Chiropraxie is een beroep in de complementaire beweegzorg dat zich bezighoudt met de diagnose, behandeling en preventie van stoornissen en de effecten hiervan op het functioneren van het zenuwstelsel en de algehele gezondheid.

Manueel-therapeuten en chiropractoren werken voornamelijk lokaal en regionaal binnen het biomechanische en neurologische model.

De osteopaat baseert zijn of haar handelen op de hiervoor genoemde vijf modellen en werkt lokaal, regionaal en systemisch, dit in tegenstelling tot de dierfysiotherapeut, manuele therapeut of chiropractor. Het volgende voorbeeld illustreert de verschillende benaderingen. Bij een hond met een schouderklacht richt de fysiotherapeut zich voornamelijk op de schouder, de manuele therapeut en de chiropractor richten zich op de schouder (lokaal) en eventueel het bijbehorende wervelkolomniveau (regionaal). De osteopaat richt zich op het geheel van structuren (lokaal, regionaal en systemisch) die invloed kunnen hebben op de schouder. Daar waar een fysiotherapeut zich bij de aanpak van een schouderprobleem richt op de betrokken schouder, kan een osteopaat zich richten op een structuur die buiten de betrokken schouder ligt maar wel een relatie heeft met die schouder. Hierbij kan het aangrijpingspunt in onderzoek en behandeling iedere benaderbare (bindweefsel/orgaan/craniosacraal/enz.) structuur van het lichaam zijn. Hierdoor verschilt het klinisch redeneren wezenlijk van dat van een fysiotherapeut, manueel-therapeut en chiropractor. Door deze invalshoek kan de osteopathie een belangrijke toegevoegde waarde hebben in de gezondheidszorg.

"**The role of the osteopath is to help the body help itself.**"
- A.T. Still

4. Positie hondenosteopaat in de dierengezondheidszorg en maatschappelijke relevantie

De hondenosteopaat is direct toegankelijk voor eigenaren maar kan ook via doorverwijzing van een dierenarts of medisch specialist. Als blijkt dat het gezondheidsprobleem niet past binnen het beroepsprofiel van de hondenosteopathie zal de hondenosteopaat doorverwijzen. Steeds vaker wordt in overleg tussen dierenartsen en osteopaten over gezondheidsvraagstukken gesproken waarbij osteopathie voor honden een oplossing kan bieden. De hondenosteopaat werkt altijd op het niveau van mobiliteit van weefsel. Is er sprake van structurele veranderingen, kan de hondenosteopaat ondersteunend werken aan de reguliere gezondheidszorg. Hierbij kan gedacht worden aan situaties waarbij niet het probleem opgelost kan worden maar wel de kwaliteit van leven van de hond verbeterd.

De toenemende samenwerking van hondenosteopaten met beroepsbeoefenaren in de keten van dierengezondheidszorg kan worden beschouwd als bewijs van groeiende maatschappelijke relevantie. Verschillende taken behoren niet tot het functiegebied van de osteopaat, zoals het plegen van aan dierenartsen voorbehouden diergeneeskundige handelingen en het behandelen van levensbedreigende problemen.

Naast de hiervoor genoemde samenwerking met beroepsbeoefenaren in de keten van dierengezondheidszorg, werken hondenosteopaten samen met onder andere (honden)trainers, gedragsdeskundigen en voedingsdeskundigen/-therpeuten. Daarnaast vindt veelal samenwerking plaats met andere complementaire therapieën, zoals homeopaten, acupuncturisten, natuurgeneeskundigen, etc.

De afgelopen tien tot vijftien jaar bezoeken steeds meer hondeneigenaren een hondenosteopaat en is het beroep niet meer weg te denken uit de eerstelijnsgezondheidszorg. Dat heeft als gevolg gehad dat het aantal hondenosteopaten in aantal sterk zijn toegenomen. Door die positie in de markt hebben hondenosteopaten de verantwoordelijkheid om een osteopatische diagnose te stellen waarbij bepaalt wordt wat binnen de bekwaamheid en de bevoegdheid van de hondenosteopaat valt en wat niet. De tendens die binnen de gezondheidszorg voor dieren gaande is, is een verschuiving waarbij eigenaren van honden, hun honden preventief gezond willen houden en steeds meer gebruik maken van complementaire ondersteuning zoals osteopathie. De hondenosteopaat functioneert dus complementair aan de reguliere zorg en neemt hiermee een belangrijke plaats in binnen de eerstelijnsgezondheidszorg. De verwachting is dat de verschuiving in de zorgvraag verder zal doorzetten. De gezondheid van gezelschapsdieren wordt steeds belangrijker voor de eigenaar en speelt inmiddels een substantiële maatschappelijke rol in de gehele gezondheidszorg. Omdat hondenosteopaten zich primair richten op gezondheid, zijn zij als geen ander in staat om te voldoen aan de veranderende zorgvraag van hondeneigenaren.

"**Osteopathy is to me a very sacred science. It is sacred because it is a healing power through all nature.**"
- A.T. Still

5. Nederlandse wetgeving en eisen aan leden van Beroepsvereniging de Hondenosteopaat HDO

5.1 Inleiding

In deze paragraaf wordt allereerst de van toepassing zijnde Nederlandse wetgeving uiteengezet (onderdeel 5.2), gevolgd door de vereisten waar de leden van Beroepsvereniging de Hondenosteopaat HDO aan dienen te voldoen.

5.2 Nederlandse wetgeving

Hondenosteopaat is in Nederland geen beschermde en ook geen diergeneeskundige titel (zoals dierenarts, dierfysiotherapeut en paraveterinair). Osteopathie voor honden is een individuele gezondheidszorg-discipline.

De leden van Beroepsvereniging de Hondenosteopaat HDO verrichten geen diergeneeskundige handeling, zoals gedefinieerd in de Wet dieren. De wettelijke bepalingen rondom de intrinsieke waarde van het dier (erkenning van de eigen waarde van dieren, zijnde wezens met gevoel), waaronder ook het welzijn van dieren valt en de wettelijk geregelde zorgplicht voor dieren geldt voor eenieder en is daarmee uiteraard eveneens op de hondenosteopaat van toepassing. De wijze waarop de leden hier mede vorm aan geven is door te voldoen aan de onderdelen uit de ethische code.

5.2 Eisen leden van Beroepsvereniging de Hondenosteopaat HDO

Zoals in onderdeel 5.1 reeds is vermeld, is hondenosteopaat in Nederland geen beschermde titel. Mede om de kwaliteit, deskundigheid en professionaliteit van de hondenosteopathie in Nederland te bevorderen is Beroepsvereniging de Hondenosteopaat HDO opgericht. Om de kwaliteit van haar (gewone) leden te garanderen, dienen leden van de beroepsvereniging te voldoen aan de onderdelen uit de Ethische code, evenals aan de volgende eisen:

- Het lid heeft een diploma in osteopathie voor honden of osteopathie voor dieren, waarbij diepgaande theoretische kennis als praktijkvaardigheden zijn verworven, in de volgende onderwerpen:
    - Omgang met honden en de functie van de hond;
    - Anatomie van de hond;
    - Het pariëtale systeem van de hond;
    - Het viscerale systeem van de hond;
    - Het cranio-sacrale systeem van de hond;
    - Osteopathische integratie en holistische benadering;
    - Embryologie van de hond;
    - Biodynamica;
    - Rol van vloeistoffen (bloed, lymfe, hersenvloeistof) in het lichaam van de hond; en
    - Pathologie, neurologie en immunologie.
- Het lid werkt volgens de normen van Beroepsvereniging de Hondenosteopaat HDO.
- Het lid doet actief aan deskundigheidsbevordering en nascholing, waarbij de eigen leerbehoeften en leervragen centraal staan.

De leden van Beroepsvereniging de Hondenosteopaat HDO nemen deel aan de klachtenregeling van de vereniging.

“**Gezondheid is het vermogen zich aan te passen en een eigen regie te voeren, in het licht van de fysieke, emotionele en sociale uitdagingen van het leven.**”
- Huber

BEROEPSVERENIGING DE HONDENOSTEOPAAT HDO

ETHISCHE CODE

De leden van Beroepsvereniging de Hondenosteopaat HDO (hierna: de “Leden”) werken volgens de onderstaande ethische code; holistisch, integer en professioneel. De eisen uit deze ethische code zijn opgenomen in acht onderdelen.

1. Respect voor het dier

- Het welzijn van de hond staat altijd centraal;
- Behandelingen worden nooit uitgevoerd als ze het dier schaden of onnodige stress veroorzaken; en
- De Leden werken binnen de grenzen van het lichaam en het moment.

2. Deskundigheid en nascholing

- De Leden hebben de kennis en kunde om de eigenaar en hond op professionele wijze hulp te bieden;
- De Leden houden bij het uitoefenen van hun beroep de drie basisprincipes in zicht;
- De Leden verplichten zich tot permanente educatie; en
- Nieuwe inzichten worden op een open en collegiale manier gedeeld.

3. Professionele integriteit

- De Leden handelen eerlijk, transparant en respectvol;
- Er worden geen ongefundeerde claims gedaan; en
- Grenzen worden gerespecteerd richting hondeneigenaar, andere professionals en collega’s.

4. Samenwerking met dierenartsen en andere professionals

- De Leden werken complementair aan reguliere diergeneeskunde;
- Bij twijfel, rode vlaggen of acute situaties wordt altijd doorverwezen naar een dierenarts; en
- De Leden verrichten geen diergeneeskundige handelingen zoals gedefinieerd in de Wet dieren en aanverwante regelgeving en houden bij al hun handelen de wettelijk geregelde zorgplicht en intrinsieke waarde van het dier in ogenschouw.

5. Eerlijke communicatie met eigenaren

- Informatie en communicatie over behandelplannen, verwachtingen, resultaten en kosten is helder en eerlijk;
- De eigenaar van het dier wordt gezien als partner in het proces; en
- Privacy en gegevens worden zorgvuldig behandeld.

6. Geen schade

- Osteopathische technieken worden altijd aangepast aan de fysieke en emotionele staat van het dier; en
- De Leden verrichten geen handelingen die buiten hun expertise vallen.

7. Collegialiteit

- De Leden behandelen elkaar met respect en ondersteunen elkaar in groei; en
- Ongepaste concurrentie, roddel en afbreukgedrag is niet toegestaan.

8. Transparantie bij klachten

- De Leden werken mee met de klachtencommissie van Beroepsvereniging de Hondenosteopaat HDO; en
- Fouten worden erkend en gebruikt voor kwaliteitsverbetering.

"**Stel jezelf altijd de vraag <u>waarom</u> iets minder is gaan bewegen.**"
- M. Hamerslag

BIJLAGE 3 | PUBLICATIE VAN DE NVWA

(Print-screen van de pagina gemaakt op donderdag 22 oktober 2026)

BIJLAGE 4 | ONDERZOEK VAN DE NVWA

Dierosteopathie

Risicogericht toezicht binnen de NVWA

Het domein veterinaire beroepen en diergeneesmiddelen is verantwoordelijk voor het toezicht op diergeneeskundig handelen, alsmede de handel, het voorschrijven en het toepassen van het diergeneesmiddelen en eventuele residuen die daardoor kunnen ontstaan. Dit is een breed domein, waarbinnen risicogericht gewerkt wordt. Gezien de beperkte capaciteit is dit nodig; het is onmogelijk om op alle onderdelen actief toezicht te houden. Projecten worden zo gekozen dat we daar zijn waar de grootste risico's zijn. Daarnaast reageren we op meldingen. We doen onderzoek en handhaven waar nodig, maar gebruiken deze meldingen ook om inzicht te krijgen in de risico's die in de sector spelen. Tot slot zetten we andere tools in die kunnen bijdragen aan naleving, zoals communicatie of gesprekken met sectorpartijen.

Trends in meldingen en signalen

In de periode tot 2024 is er weinig actief toezicht gehouden op de diergeneeskundige beroepen. Er waren weinig signalen en meldingen m.b.t. deze beroepsgroepen. Wel werd een beperkt aantal meldingen opgevolgd. In 2025 nam het aantal meldingen ineens fors toe, met name als het ging om het uitvoeren van diergeneeskundige handelingen door personen die niet in het diergeneeskunderegister staan. Deze meldingen waren divers en gingen over onder andere lasertherapie, dry neelding en osteopathie. Bij het opvolgen van meldingen werd al snel duidelijk dat onvoldoende kennis van de wet- en regelgeving een belangrijke oorzaak was voor het niet naleven van de wetgeving. Er is daarom besloten om meldingen niet langer op te volgen met een inspectie, maar om bij een melding eerst een informatieve brief te sturen. Daarnaast is door de NVWA een webdossier opgesteld om de sector breed te informeren. Na publicatie van het webdossier, is in de brief verwezen naar de online informatie om mensen breder te kunnen informeren, en om de informatie actueel te kunnen houden. Inspecties werden alleen uitgevoerd als er na het versturen van de informatieve brief opnieuw een melding wordt gedaan. Op deze manier kreeg het bedrijf de tijd om te voldoen aan de wetgeving voordat er een onderzoek werd ingesteld waarbij mogelijk handhavend opgetreden zou worden. Het direct optreden bij meldingen werd als disproportioneel beoordeeld i.v.m. de onbekendheid met de wetgeving die op dat moment speelde en het feit dat er conform de wet dieren alleen strafrechtelijk gehandhaafd kan worden bij overtredingen.
Er is geen projectmatig toezicht uitgevoerd dat gericht is op personen die niet in het diergeneeskunderegister staan.

Helaas is het op dit moment niet mogelijk om een goede analyse te maken van het aantal meldingen en de ontwikkelingen daarin. Dit heeft te maken met onmogelijkheden in de gebruikte software en het feit dat meldingen op verschillende

manieren bij de NVWA binnen zijn gekomen. In 2025 is gewerkt aan een nieuw meldformulier en het breed delen van dit meldformulier zodat analyses in de toekomst wel mogelijk zijn.

Naast de eerdergenoemde toename in het aantal meldingen, nam in dezelfde periode ook het aantal signalen met betrekking tot het onbevoegd uitoefenen van diergeneeskundige handelingen toe. De meeste signalen gingen over osteopathie. Signalen waren afkomstig van beroepsverenigingen van diergeneeskundigen, maar kwamen ook vanuit individuele dierenartsen die rechtstreeks contact met de NVWA op hebben genomen. Zij gaven hierbij aan risico's te zien voor het dierenwelzijn en de diergezondheid. Risico's die werden genoemd gingen bijvoorbeeld over het verkeerd uitoefenen van de behandelingen, waardoor de dieren letsel werd toegebracht. Maar vaak ging het ook over het stellen van foutieve diagnoses of het gezond verklaren van dieren, waardoor hen diergeneeskundige zorg werd onthouden. Voor diereigenaren was het in veel gevallen niet duidelijk dat de osteopaten geen bevoegde diergeneeskundigen zijn, waardoor zij zich niet bewust waren van deze mogelijke risico's.

In deze periode heeft de Nederlandse vereniging voor Dierosteopathie (NVDO) ook contact opgenomen met de NVWA. Dit hebben zij gedaan naar aanleiding van brieven m.b.t. lasertherapie die een aantal leden van de NVDO hebben ontvangen. In dit overleg is geconcludeerd dat de dierosteopaten die zich bij deze vereniging hebben aangesloten diergeneeskundige handelingen uitvoeren, terwijl een deel van de leden niet bevoegd is. Deze leden hebben wel de opleiding tot humaan fysiotherapeut gevolgd, maar niet de opleiding tot dierenfysiotherapeut. De NVDO heeft daarbij aangegeven dat dit deel van de leden geen toevoegde waarde ziet van de opleiding tot dierenfysiotherapeut, omdat veel leden al humaan fysiotherapeut zijn. De anatomische kennis van het dier werd niet als aanvullend gezien. Zij hebben contact opgenomen met LVVN. LVVN heeft aangegeven geen aanleiding te zien om personen die de vastgestelde opleidingen niet hebben gevolgd toe te laten tot het diergeneeskunderegister.

Proces rondom opbouw webdossier osteopathie

Door de combinatie van een toename in signalen en meldingen, de onbekendheid met de wetgeving onder de beroepsgroep en de beperkte capaciteit van de NVWA, was er behoefte aan verduidelijking van de situatie rondom osteopathie. Om deze verduidelijking zorgvuldig op te stellen, zijn diverse websites geraadpleegd. Het ging zowel om websites met algemene informatie over osteopathie bij dieren, als om website van vertegenwoordigers van dierosteopaten of websites van bedrijven die osteopathie bij dieren aanbieden. Op basis van deze websites werd duidelijk dat dierosteopaten aanbieden om een dier te onderzoeken en te behandelen. Hierbij werd niet aangegeven dat dieren met pijn, letsel of een mogelijke aandoening moeten worden onderzocht door een dierenarts.

In het kader van het dossier is ook gesproken met een dierenarts die zelf de opleiding voor dierosteopathie heeft gevolgd. Deze dierenarts geeft aan dat de opleiding is gericht op het behandelen en mogelijk diagnoses en onderschrijft bovengenoemde risico's.

Alhoewel bovengenoemd proces zorgvuldig is uitgevoerd, is het niet vastgelegd in een dossier. Er zijn geen screenshots gemaakt van de webpagina's. De initiële informatie kan daardoor niet meer geraadpleegd worden. Wel is op basis van de onrust die is ontstaan naar aanleiding van het webdossier een nieuwe afweging gemaakt. Hiervan zijn wel stukken vastgelegd, en wordt hieronder een inhoudelijke samenvatting weergegeven.

Verdere inhoudelijke beoordeling osteopathie

Binnen de osteopathie zijn er bij de NVWA op dit moment twee stromingen bekend. Alhoewel er verschillend wordt gekeken naar het beroep van osteopaat, zien we dat in beide gevallen sprake is van het onderzoeken en behandelen van dieren.

Hieronder staat een overzicht van quotes van verschillende websites, die een beeld geven van de informatie die door osteopaten wordt verstrekt. Op het moment van schrijven van dit document zijn er veel dierosteopaten die hun website hebben gewijzigd n.a.v. de publicatie van het webdossier door de NVWA. Onderstaand overzicht geeft echter inzicht in de wijze waarop osteopathie daarvoor door vele osteopaten werd gepresenteerd.

- "De geneeswijze richt zich op het bewegingsapparaat, het orgaansysteem en het cranio-sacrale systeem....".
- “Osteopathie kan worden toegepast bij verschillende klachten. Acute blessures, maar juist ook vage klachten.....".
- “Osteopathie is een behandelwijze die niet alleen symptomen behandelt, maar probeert de onderliggende klachten op te sporten".
- “Hierbij wordt een anamnese afgenomen en wordt het gehele lichaam manueel onderzocht op bewegingsbeperkingen. Zo wordt gekeken naar het gedrag van uw dier, bespiering, beenstanden, rug, pezen, banden, ogen, tanden en organen".
- “Je moet als osteopaat kennis hebben van anatomie, fysiologie, neurologie, pathologie, embryologie, psychologie en biomechanica".

Daarnaast is er uitvoering contact geweest met onder andere de stichting PRO-EACH. Hieronder worden enkele relevante onderdelen van deze mailwisseling weergegeven. Omdat de documentatie van de stichting deels in het Engels is opgesteld, is deze hieronder soms ook in het Engels weergegeven.

- “Animal Osteopaten ADO® beschikken over een reeks kerncompetenties die hen in staat stellen om een osteopathische diagnose te stellen”
- “An osteopathic examination is performed to rule out pathology or, if pathology is suspected, to refer the animal to a veterinarian”.

Het stellen van een diagnose valt onder diergeneeskundige handelen: Het voorschrijven of uitvoeren van een behandeling of het onderzoeken van een dier, met het oog op het voorkomen, genezen, verzachten, onderkennen of opheffen van een aandoening, dierziekte, zoönose, ziekteverschijnsel, gebrek, of van in- of uitwendig letsel of pijn.
Het uitsluiten van pathologie valt daar ook onder. Dit kan alleen worden gedaan door een diergeneeskundige. Ook het doorverwijzen van het dier bij het vermoeden van pathologie is een diergeneeskundige beoordeling.

- “The animal presents a complex of dysfunctions and symptoms, which the animal osteopath can trace back to its original lesion through knowledge, the understanding of the animal’s history and osteopathic testing”.
- Ook staat in de domeinomschrijving het volgende: “Osteopathy uses the same jargon as regular veterinary medicine, but places these in a different, broader context.”. Het gebruik van deze vakjargon door osteopaten in het veld, betekent dat zij met hun handelingen vallen onder de diergeneeskundige handelen. Als je zegt dat je een dier behandelt, is dat wat de diereigenaar verwacht. Deze diereigenaar kan dit niet plaatsen in de context.

Tot slot is de NVWA in deze periode benaderd door de European Veterinary Society for Osteopathy (EVSO). Deze maatschappij ondersteunt het webdossier van de NVWA, specifiek het herkennen van osteopathie als diergeneeskundige handeling. Zij geven aan dat dit aansluit bij gevestigde wetenschappelijke, educatieve en ethische normen in heel Europa en dat het een cruciale stap is in het waarborgen van dierenwelzijn, de volksgezondheid en de integriteit van de diergeneeskunde. Zij baseren zich op de informatie uit andere lidstaten:

- In Oostenrijk is wettelijk vastgelegd dat alle diergeneeskundige handelingen inclusief fysiotherapie en osteopathie zijn voorbehouden aan dierenartsen.
- In Frankrijk erkent de “Odre National des Vétérinaires” osteopathie als diergeneeskundige handeling op basis van artikel L.243-1 van de “Code Rural et de la Pêche Maritime". Osteopathie wordt daar gereguleerd en mag worden uitgevoerd door dierenartsen of professionals die zijn geslaagd voor het examen “Diplôme Inter-Écoles d’Ostéopathie Vétérinaire". Deze structuur is ingeregeld omdat er in Frankrijk sprake was van een wildgroei aan opleidingen voor dierosteopathie, maar zeer wisselende kwaliteit. Uitvoering beperken tot dierenartsen bleek niet mogelijk door het groot aantal beroepsbeoefenaars. Er is daarom gekozen voor een verplicht examen voor iedereen, ook niet dierenartsen.
- In België is jurisprudentie waarbij een dierosteopaat door de rechter bevolen de uitoefening van dierosteopathie te staken totdat zij bevoegd is om diergeneeskunde uit te oefenen. Aanvullend is door de Orde van dierenartsen een verzoek ingediend om de titel veterinair osteopaat te erkennen.

- In Zwitserland is een postdoctoraal certificaat aangevraagd voor dierenartsen die postdoctoraal onderwijs (500 uur) hebben gevolgd op het gebied van osteopathie.

Private regulering van de sector

Tijdens de beoordeling van mogelijke risico's die kunnen ontstaan door onbevoegd diergeneeskundig handelen, is ook gekeken naar de private regulering van de sector.

Er zijn verschillende opleidingsinstituten en verschillende kwaliteitssystemen die actief zijn binnen de dierosteopathie. Dit leidt ertoe dat er voor de consument een onoverzichtelijke situatie ontstaat.

Hieronder wordt een overzicht gegeven van relevante partijen. Omdat er geen centrale regulering of overkoepelende organisatie is, is het onduidelijk of onderstaand overzicht volledig is.

Verenigingen en kwaliteitssystemen

- Nederlandse vereniging voor dierosteopathie (NVDO). Dit is een vereniging waar dierosteopaten lid kunnen worden. De NVDO geeft zelf aan zich te onderscheiden door alleen osteopaten toe te laten met een gedegen opleiding. Leden hebben een diploma dierosteopathie (niet gespecificeerde opleiding) met een gedegen (para-)medische vooropleiding als diergeneeskunde of fysiotherapie. Een deel van de leden is dierenarts of dierenfysiotherapeut, maar een deel is alleen humaan fysiotherapeut. Alleen de laatste groep is niet bevoegd om diergeneeskundige handelingen uit te voeren. Deze vereniging biedt nascholing aan, en heeft een eigen klachtencommissie. Op de website staat een lijst met leden.
- IREO, sinds 1 januari 2026 overgegaan in stichting PRO-EACH. De stichting is pas recent opgericht, na opheffing van IREO. De website is nog onder constructie. Op de website van het Vluggen instituut staat dat alleen deze opleiding leidt tot toelating in het register van PRO-EACH.

Opleidingen

- ICREO biedt opleidingen voor dierosteopathie aan. Zij hebben toelatingseisen en vereisen minimaal een bachelor diploma voor één van de volgende studies: geneeskunde, diergeneeskunde, humane osteopathie, fysiotherapie, kinesitherapie, ergotherapie of verpleegkunde. De opleiding bestaat uit 18 modules van telkens 2 dagen, verspreid over 3 jaren. Op de website van ICREO staat een lijst van deelnemers die de opleiding hebben afgerond.
- Het Vluggen instituut is een opleiding in Duitsland en Amerika die vaak genoemd wordt. Het instituut stelt geen toelatingseisen voor het volgen van de opleiding. De eigenaar van het Vluggen instituut heeft Equine Osteopath EDO opgericht, En overgedragen aan het kwaliteitsregister. De opleiding

bestaat uit 16 modules, die ieder in 5 dagen gevolgd kunnen worden. Deelnemers die de opleiding hebben afgerond staan niet op de website, er wordt verwezen naar PRO-EACH (voormalig IREO).
- De Hippo Sofia Academie is een opleidingscentrum waar je diverse opleidingen kunt volgen, waaronder de opleiding osteopathie 2.0. De opleiding bestaat uit 10 modules van ieder 2 dagen.

Verschillen met humane osteopathie

Humaan is het beroep van osteopaat ook niet wettelijk gereguleerd. Wel is er een veel duidelijkere regulering vanuit de beroepsgroep zelf. Alleen personen die een officiële HBO opleiding hebben gevolgd kunnen zich registreren in het Nederlands register voor osteopathie (NRO). Daarnaast zijn er aanvullende eisen, onder andere met betrekking tot nascholing (160 uur per 5 jaar) en is er een klachtenprocedure. Ook bij de Nederlandse osteopathie federatie (NOF) kunnen alleen osteopaten lid worden die een HBO of WO opleiding, BIG gerelateerd hebben gevolgd. Ook zij kennen een klachtenreglement en een eigen tuchtrecht.

Ondanks het gebrek aan wettelijke regulering in zowel humaan als veterinair osteopaten, is de praktijksituatie dus totaal verschillend.

Resume

Hieronder worden de belangrijkste inhoudelijke criteria samengevat op basis waarvan de NVWA het webdossier heeft opgesteld.

- Alhoewel het niet mogelijk is om het aantal te kwantificeren, ziet de NVWA een duidelijke toename in het aantal meldingen m.b.t. onbevoegd diergeneeskundig handelen.
- Vanuit de sector krijgt de NVWA steeds meer signalen over risico's die ontstaan met betrekking tot onbevoegd diergeneeskundig handelen. Risico's bestaan uit het verkeerd uitoefenen van de behandelingen waardoor de dieren letsel werd toegebracht en het stellen van foutieve diagnoses of het gezond verklaren van dieren, waardoor hen diergeneeskundige zorg werd onthouden.
- Voor diereigenaren was het in veel gevallen niet duidelijk dat de osteopaten geen bevoegde diergeneeskundigen zijn, waardoor zij zich niet bewust waren van deze mogelijke risico's.
- De NVDO heeft in eerste instantie zelf aangegeven dat leden diergeneeskundige handelingen uitvoeren, en zocht naar mogelijkheden om de toelating tot het diergeneeskunderegister te versoepelen.
- Op tal van websites werd osteopathie bij dieren beschreven als een behandelwijze waarbij de osteopaat een onderzoek deed, een diagnose stelde en een dier behandelde. Deze websites zijn momenteel grotendeels gewijzigd, maar het is niet gezegd dat daarmee ook de werkwijze in de praktijk is gewijzigd.

- Uit handboeken van het kwaliteitssysteem PRO-EACH blijkt dat aangesloten osteopaten een diagnose stellen, of een dier gezond verklaren.
- De opleidingen voor dierosteopaat hanteren doorgaans geen toelatingscriteria, of hebben toelatingscriteria die deels zijn gericht op de humane sector. Daarnaast wordt door een deelnemer van de opleiding bevestigd dat de opleidingen zijn gericht op diagnostiek en behandeling.
- De private regulering in de veterinaire sector is onoverzichtelijk.
- De veterinaire situatie laat zich niet vergelijken met de humane situatie door de verschillen in opleidingen (zowel in toelatingseisen als inhoud) en door de verschillen in private regulering.
- Ook in andere lidstaten zijn er ontwikkelingen rondom dierosteopathie zoals de uitspraak van de rechter die dierosteopathie voorbehoud aan dierenartsen in België. Andere voorbeelden zijn regulering of oproepen tot regulering vanuit beroepsverenigingen in andere landen.